

**T.C.
ATILIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI**

**SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN 1991 YILINDA DAĞILMASI
SONRASINDA TÜRKİYE'NİN ORTA ASYA'DAKİ
BEKLENTİLERİ VE BU BEKLENTİLERİN
KARŞILANAMAMA SEBEPLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Özgür ACAR**

**Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Poyraz GÜRSON**

Ankara-2013

ATILIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Özgür ACAR tarafından hazırlanan "Sovyetler Birliği'nin 1991 Yılında Dağılması Sonrasında Türkiye'nin Orta Asya'daki Beklentileri ve Bu Beklentilerin Karşılanamama Sebepleri" başlıklı bu çalışma, 04.06.2013 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda *oybirliği* ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında *Yüksek Lisans* tezi olarak kabul edilmiştir.

[İ m z a]

.....

[Unvanı, Adı ve Soyadı]
(Başkan)

...YRD. DOÇ. DR. BAHAR HURMİ

[İ m z a]

.....

[Unvanı, Adı ve Soyadı]
(Tez Danışmanı)

...Yrd. Doç. Dr. Bayram KILINÇ

[İ m z a]

.....

[Unvanı, Adı ve Soyadı]
(Üye)

...Doç. Dr. Hasan Ali KARAR

ÖNSÖZ

Bu çalışmada Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasından sonra Türkiye'nin Orta Asya'da yeni bağımsızlıklarını kazanmış devletlere yönelik beklentilerinin nedenleri ve sonuçları incelenmektedir. Bu çalışma ile Türkiye'nin Orta Asya devletlerine yönelik beklentilerinde ideolojilerin ve ortak tarihsel bağların rolünün incelenmesi sonucunda, bu beklentilerin ne kadar gerçekçi olduğunun ve bilahare bu beklentilerin tam olarak karşılanamamasının nedenlerinin ortaya konulması amaçlanmıştır.

Yapılan analizlerle bölge ile ilgili çalışan araştırmacı ve dış politika yapımcıların geleceğe yönelik karar alma sürecinde yardımcı olunması hedeflenmektedir. Ayrıca Orta Asya'da Türk tarihi, Sovyetler Birliği döneminin Orta Asya'daki etkileri, bölgede yaşanan sorunların ilişkilere etkisi gibi konuların da çalışmaya dahil edilmesi ile devletler arasında "ittifak-kurma (alliance-making)" süreci incelenerek uluslararası ilişkiler bilimine katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Tezin hazırlanması sürecinde yaşadığım tüm olumsuzluklara rağmen daima beni motive eden tez danışmanım Yrd. Doç. Dr.Poyraz Gürson ve sevgili eşim Esmâ'ya, bana verdikleri manevi destek ve sevgilerinden ötürü anneme ve kardeşime, ayrıca bana gösterdikleri sabır ve anlayıştan dolayı tüm dostlarıma teşekkürlerimi sunuyorum. Siz olmasaydınız bu çalışma var olamazdı.

Özgür ACAR
Ankara, 2013

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	ii
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	iv
TABLolar.....	v
ŞEKİLLER.....	vi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN DAĞILMASI SONRASINDA TÜRKİYE'NİN ORTA ASYA BÖLGESİNDE BEKLENTİLERİ VE SEBEPLERİ

I. ORTA ASYA BÖLGESİNİN GENEL YAPISI VE TÜRKİYE İLE ORTAK NOKTALARI.....	4
II. TÜRKİYE VE ORTA ASYA DEVLETLERİ ARASINDAKİ TARİHSEL BAĞLAR.....	10
III. İDEOLOJİNİN ETKİSİ.....	14
A. Pan-Türkizm İdeolojisi ve Etkileri.....	21
B. Pan-İslamizm İdeolojisi ve Etkileri.....	25

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN BEKLENTİLERİNİN KARŞILANAMAMA SEBEPLERİ

I. SOVYET MİRASI: SOVYETLER BİRLİĞİ DÖNEMİNDE ORTA ASYA’DA YENİ ULUS İNŞA SÜRECİ VE ORTA ASYA LİDERLERİNİN OTORİTER YÖNETİM BİÇİMLERİNİN TÜRKİYE’NİN BEKLENTİLERİNE ETKİLERİ	32
A. Sovyetler Birliği Döneminde Orta Asya’da Yeni Ulus İnşa Süreci	32
B. Orta Asya Devlet Liderlerinin Otoriter Yönetim Biçimleri	36
II. ORTA ASYA’DA RADİKAL TERÖRİZMİN ETKİSİ	40
A. Orta Asya’da Köktencilüğün Ortaya Çıkışı	41
B. Köktencilüğün Radikal Terörizme Dönüşmesi	43
III. DIŞ GÜÇLERİN ETKİSİ.....	47
A. Amerika Birleşik Devletleri (ABD).....	48
B. Rusya Federasyonu	52
C. Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC)	54
Ç. İran.....	57
SONUÇ	60
KAYNAKÇA	64
ÖZET	70
ABSTRACT	71

SİMGELER VE KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
s.	: Sayfa
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AB	: Avrupa Birliği
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BİO	: Barış İçin Ortaklık
CENTCOM	: United States Central Command (ABD Merkez Kuvvetler Komutanlığı)
ÇHC	: Çin Halk Cumhuriyeti
IMU	: Islamic Movement of Uzbekistan
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
M.Ö.	: Milattan önce
M.S.	: Milattan sonra
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
ÖİH	: Özbekistan İslami Hareketi

TABLÖLAR

Tablo 1. Orta Asya ve RF Kanıtlanmış Petrol Rezervleri ile Üretim Miktarları ..6	6
Tablo 2. Orta Asya Devletlerinin Etnik Yapısı8	8
Tablo 3. Türkiye'nin Orta Asya Devletleri ile İhracat Verileri61	61
Tablo 4. Türkiye'nin Orta Asya Devletleri ile İthalat Verileri62	62

ŞEKİLLER

Şekil 1. Avrasya Siyasi Haritası ve Orta Asya Devletleri.....	4
Şekil 2. Orta Asya Bölgesindeki Başlıca Etnik Gruplar	7
Şekil 3. Orta Asya Bölgesinde Müslüman Etnik Grupların Dağılımı	9

GİRİŞ

Her ne kadar Türkiye'nin, Orta Asya devletleri ile olan bağları çok daha eskilere dayanıyor olsa da Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bu bağlar daha da önem kazanmaya başlamıştır. Orta Asya'daki Türk kökenli devletler o zamana kadar Sovyetler Birliği'ne bağlı diğer devletler gibi 1991 yılında bağımsızlıklarını ilan ettiklerinde, Türkiye Orta Asya'daki devletlerin bağımsızlıkları tanıyan ilk ülkelerden birisi olmuştur.¹ Türkiye, bağımsızlıklarını yeni kazanmış olan Orta Asya devletleri ile ilişkilerini geliştirmek istiyordu ve bu süreçte bu devletlerle olan tarihi ve kültürel bağlarının, bölgeye ilgisi olan diğer devletlere göre kendisine politik olarak avantaj sağlayacağını düşünüyordu. Ancak yine de bu dönemde Türkiye'nin bir anda gelişen bu olaylara hazırlıksız bir şekilde yakalandığı da bir başka gerçektir.²

Orta Asya devletlerinin bağımsızlıklarını kazanmaları Türkiye'de büyük bir heyecanla karşılanmıştı; televizyonlar, radyo programları ve gazetelerde Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Orta Asya devletlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarını konu alan çok sayıda haber yer almıştı.³ Kamuoyundaki bu büyük heyecan milliyetçilik duygularını artırdı ve Türkler için pan-Türkizm ideolojisi daha da önem kazanmaya başladı, çünkü bu yeni durum pan-Türkizm ideolojisinin yıllardır beklediği fırsatı, yani Orta Asya'daki Türk devletlerinin bağımsızlıkları ile birlikte Türk ulusunun yeniden birleşmesi umutlarını canlandırmıştı.⁴ Bu büyük heyecan ile birlikte Türkiye, Orta Asya ve Türkiye'deki Türkleri birleştirerek Anadolu ve Orta Asya bölgesindeki etkili güç haline gelmeyi umuyordu.

¹ Bahattin Yazıcı, **Sıcak Nokta: Orta Asya, Orta Asya'da Yeniden Yapılanma ve Terör**, İstanbul, Ozan Yayıncılık Ltd., 2003, s.9.

² Nadir Devlet, "Türkiye'nin Avrasya'ya Yönelik Kültür Politikaları", **Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989-2006 (Avrasya Üçlemesi II)**, der.Mustafa Aydın, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2007, s.178.

³ Yazıcı, **a.g.e.**, s.47.

⁴ Halil Erkan ve Nurhak Usta, "Toplumsal Yapı ve Kültür", **Orta Doğu, Orta Asya ve Kesişen Yollar**, der. Gamze Güngörmüş Kona, İstanbul, IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık, 2003, s.257.

Bu dönemde etkili olan bir başka ideolojik akım da pan-İslamizm akımı olmuştur. Pan-İslamizm ideolojisinde de pan-Türkizm ideolojisine benzer şekilde Orta Asya bölgesindeki devletlerle ittifak kurma öngörülmekteydi. Ancak bu sefer Türklük biraz daha geri planda kalmakta ittifak kurmak için İslami değerler ön plana çıkarılmaktaydı. Sonuçta her iki ideolojik akımın da ortak amacı ve beklentisi bu devletlerle olan ilişkilerin en kısa sürede geliştirilmesi ve ittifak kurulması olsa da ittifak kurma sürecinde farklı değerler üzerine yoğunlaşıyordu.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Türkiye'de Orta Asya devletleri ile kolayca ittifak kurma yönünde ortaya çıkan bu beklentileri daha iyi anlayabilmek için öncelikle "ittifak-kurma" sürecinde ideolojinin etkisi incelenecektir. Bu bölümde ideoloji kavramı, realizm teorisi ile bağlantılı olan ve Hans J.Morgenthau tarafından vurgulanan ideolojik bağların ittifak kurma sürecindeki etkisinin incelenmesi ile Türk politikacılarının ittifak kurma çabaları esnasında ideolojik bağların niçin bu kadar ön plana çıkarıldığı ve beklentilerin niçin bu kadar yüksek olduğu ortaya konulacaktır.

Türkiye'nin Orta Asya bölgesine yönelik bu beklentiler ve sebepleri incelendikten sonra bu beklentilerin niçin tam olarak karşılanamadığı konusu araştırılacaktır. Bu kapsamda ideolojilerin yarattığı beklentilerin neden gerçekleşemediğinin anlaşılması için öncelikle Sovyetler Birliği döneminde Orta Asya bölgesinde Rusların uyguladıkları politikalar ortaya konularak, bu politikaların beklentilerin gerçekleşememesine yönelik etkileri incelenecektir. Bu dönemde uygulanan politikalardan özellikle Rusların bölgede yeni uluslar inşa etmeleri, bu süreçte yaşananlar, sürecin sonunda Orta Asya bölgesinin yapısının nasıl değiştiği, otoriter tarzdaki liderlerin ortaya çıkma nedenleri ve tüm bu etkenlerin yarattığı olumsuzluklar analiz edilecektir.

Beklentilerin karşılanamaması yolundaki en büyük etkenlerden birisinin de Orta Asya bölgesindeki radikal terörizmin bölge ülkelerinin güvenlik algılamalarında yarattığı olumsuz etki ve bu etkinin Türkiye-Orta Asya devletleri ilişkilerine yansımaları incelenecektir. Bu kapsamda Sovyetler Birliği döneminde uygulanan politikaların aynı zamanda dini akımların

köktenleşmesine ve bilahare radikalleşerek nasıl terörizme dönüştüğüne kadar geçen süreç ile bölgedeki en etkili terör örgütleri olan Özbekistan İslami Hareketi ve Hizb'ut Tahrir'in eylemlerinin sonucunda oluşan algının ilişkiler üzerine etkileri ortaya konulacaktır.

Son olarak bölgenin kendi dinamikleri haricinde küresel ve bölgesel aktörlerin Orta Asya bölgesine yönelik beklentileri, bu beklentilerin Türkiye'nin beklentileri ile ne şekilde çatıştıkları ve bu durumun Türkiye'nin bölge ülkeleri ile olan ilişkilerine yönelik olumsuz etkileri incelenecektir. Bu kapsamda bölgenin siyasi, ekonomik ve güvenlik dinamikleri ile dış güçlerin bu dinamiklere etkileri analiz edilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN DAĞILMASI SONRASINDA TÜRKİYE'NİN ORTA ASYA BÖLGESİNDE BEKLENTİLERİ VE SEBEPLERİ

I. ORTA ASYA BÖLGESİNİN GENEL YAPISI VE TÜRKİYE İLE ORTAK NOKTALARI

Orta Asya bölgesi coğrafi olarak yaklaşık 4 milyon km² lik bir alanı işaret etmekte olup, bu coğrafyada Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan devletleri bulunmaktadır.⁵

AVRASYA SİYASİ HARİTASI

Şekil 1. Avrasya Siyasi Haritası ve Orta Asya Devletleri⁶

⁵ Gamze Güngörmüş Kona, "Social, Political and Economic Problems Central Asian Republics Face and The Role of Turkey in the Central Asian Region", **Foundation for Middle East and Balkan Research-Eurasian Studies**, İstanbul, 2006-6, s.176.

Orta Asya bölgesinde bulunan bu devletler, Şekil-1'de görüldüğü gibi herhangi bir denizle sınırları olmadığı için coğrafi olarak kara devleti statüsündedirler. Kuzeyde Rusya Federasyonu, doğuda Çin Halk Cumhuriyeti, güneyde Pakistan, Afganistan, İran ve batıda Kafkasya bölgesinin ardından Türkiye ile çevrilmiş durumdadırlar. Bu devletlerden özellikle Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti bölgeye olan coğrafi yakınlıkları ve uzun sınırları ile Orta Asya devletleri ile olan ilişkilerde coğrafi açıdan avantajlı bir görünüm sergilemektedirler.

Ancak Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılması hem bölgesel hem de küresel olarak pek çok dengenin değişmesine neden olmuştur. Bu değişimden kuşkusuz en çok etkilenenler yıllarca Sovyetler Birliği'ne bağlı olan ve Sovyetler Birliği'nin dağılması ile kendilerini bir anda bu yapının dışında bulan devletlerin vatandaşlarıydı. Sovyetler Birliği coğrafi açıdan hem Avrupa hem de Asya'da kendisine bağlı çok sayıda devletten oluştuğu için dağılma sonrasında bu devletlerden Avrupa tarafında kalanlar kendilerini Avrupa Birliği çatısı altında ifade etme şansı yakalarken, Orta Asya'daki devletlerin bu tür bir şansı olmamıştır.

Ancak bu devletlerin sahip oldukları doğal kaynaklar özellikle de petrol rezervleri Orta Asya bölgesine Türkiye'nin olduğu gibi diğer bölgesel ve küresel aktörlerin ilgisini çekmiştir. Bu kapsamda bölgedeki ülkelerin sahip oldukları petrol rezervleri, yine bölgede önemli petrol rezervlerine sahip bir diğer güç olan Rusya Federasyonu'nun petrol rezervleri ile karşılaştırılarak Tablo 1'de belirtilen değerlere ulaşılmıştır.

⁶ <http://www.hgk.msb.gov.tr/cografiurunkatalogu/tematik/sayfa19.asp>, Erişim Tarihi: 06.04.2013.

Tablo 1. Orta Asya ve RF Kanıtlanmış Petrol Rezervleri ile Üretim Miktarları⁷

	2001		2010		2011	
	Rezerv	Üretim	Rezerv	Üretim	Rezerv	Üretim
Kazakistan	5,4	869	30	1.818	30	1.841
Türkmenistan	0,5	162	0,6	216	0,6	216
Özbekistan	0,6	171	0,6	87	0,6	86
Rusya Federasyonu	73	6.989	86,6	10.150	88,2	10.280
Toplam	1.267,4	74.767	1.622,1	82.480	1.652,6	83.576

Tablo-1 incelendiğinde Orta Asya ülkelerinin hem rezerv hem de üretim değerleri açısından dünya ve bölgede bulunan diğer enerji devi Rusya Federasyonu'nun yanında geride kaldıkları görülse de, Kazakistan'ın 2011 yılındaki 1.841.000 varil/günlük üretim değerinin, dünya petrol üretiminde önemli ülkelerden birisi olan Katar'ın 2011 yılındaki 1.723.000 varil/günlük petrol üretim değerinden daha fazla olduğu görülmektedir.⁸

Bahse konu doğal kaynaklar nedeniyle bölgede Türkiye'nin karşısına çok sayıda rakip devlet çıksa da, Orta Asya bölgesindeki devletler ile tarihsel, kültürel, etnik ve dini pek çok ortak değerlere sahip olan Türkiye, bağımsızlıklarını kazanmaları sonrasında bölgedeki ülkelere yönelik kültürel, toplumsal ve ekonomik girişimleri destekleyerek, Orta Asya devletlerine Batı tarzı "pazar ekonomisi, çoğulcu demokrasi ve lâiklik" gibi değerleri katma yönünde politikalar geliştirmiştir.⁹ Türkiye'nin bölgeye olan ilgisi, Orta Asya devletleri tarafından da olumlu karşılanmış ve bu bağlamda karşılıklı çok sayıda toplantı, ziyaret, proje ve anlaşmalar gerçekleştirilmiştir.

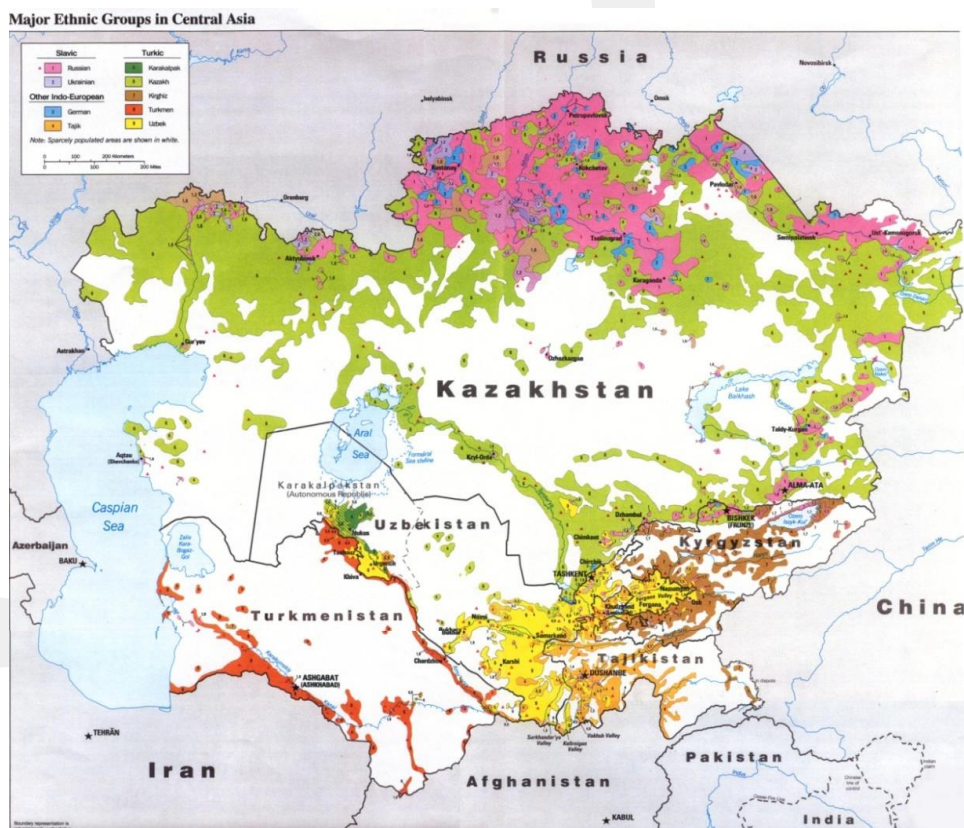
Ancak bu döneme kadar Orta Asya'daki devletlerin Sovyetler Birliği yapısı altında bulunmalarının etkisi ile bölgeye yönelik aktif politikalar

⁷ "BP Statistical Review of World Energy June 2012", www.bp.com/statisticalreview web sitesindeki bilgiler derlenerek tablo oluşturulmuştur. Rezerv miktarları milyar varil, üretim miktarları bin varil/gün olarak okunmalıdır. Erişim Tarihi: 07.04.2013.

⁸ a.g.m.

⁹ Gamze Güngörmüş Kona, **Türkiye-Orta Asya İşbirliği Stratejileri ve Gelecek Senaryoları**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2002, s.97

gerçekleştiremeyen Türkiye'nin, bir anda bölgeye iddialı bir şekilde girerek ekonomi başta olmak üzere demokratik değerler ve laiklik gibi unsurlarla bölge ülkelerine yol gösterici bir politika izlemeye çalışmasının nedenlerini anlayabilmek için öncelikle bölgenin etnik ve dini yapısının incelenmesi gerekmektedir. Söz konusu yapıların incelenmesi ile pan-Türkizm ve pan-İslamizm gibi akımların neden popülerlik kazandığı ve bu tip beklentilerin neden körüklendiği daha iyi anlaşılabilir.

Şekil 2. Orta Asya Bölgesindeki Başlıca Etnik Gruplar¹⁰

Orta Asya bölgesindeki etnik grupların dağılımı incelendiğinde Şekil-2'de görüldüğü üzere Kazakistan'ın kuzeyinde Rusya Federasyonu sınırında yoğunlaşan Rus ve Ukrayna etnik kimlikli grupların dışında bölgenin çoğunluğunda Türk kökenli etnik grupların yaşadığı net bir şekilde görülmektedir. Söz konusu Türk kökenli etnik grupların Sovyetler Birliği dönemi sonrasında bağımsızlıklarına kavuşmaları hem Türk halkı hem de

¹⁰http://www.globalsecurity.org/jhtml/jframe.html#http://www.globalsecurity.org/military/world/afghanistan/images/major_ethnic_groups_central_asia.jpg, Erişim Tarihi: 12.04.2013.

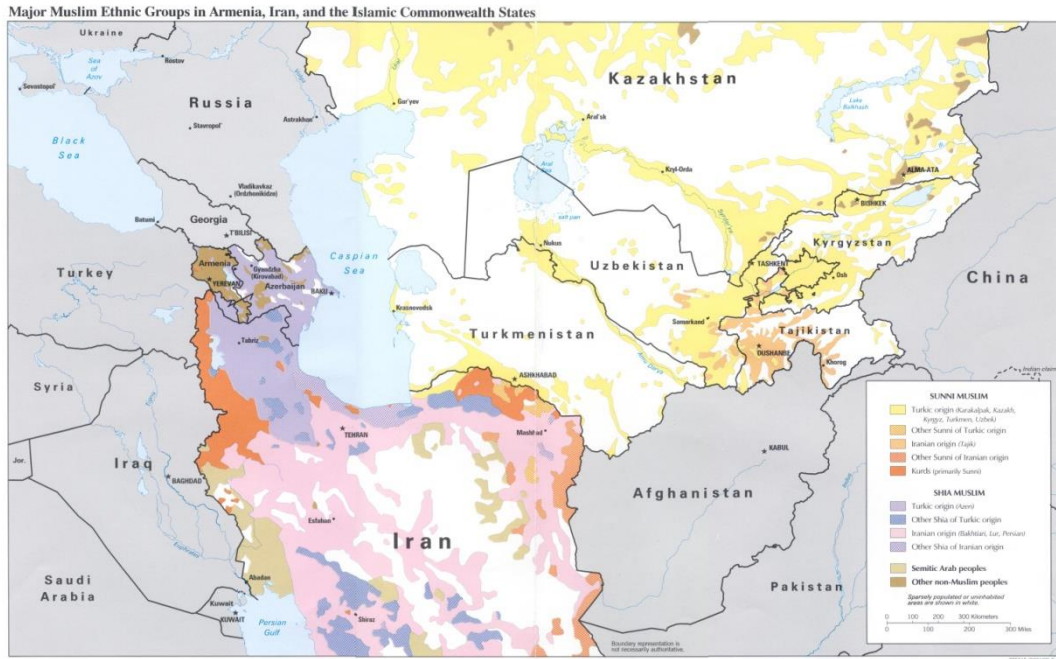
Türk politikacılarında büyük bir heyecan yaratmıştır. Coğrafi açıdan bölge ile doğrudan sınırları olmasa da bölgenin etnik yapısının çoğunlukla Türk orijinli olması dolayısı ile Türkiye açısından bakıldığında Türklerin bölge ülkeleri ile daha kolay ilişkiler kurabileceği şeklinde bir beklentinin ortaya çıkması şaşırtıcı değildir.

Orta Asya devletlerinin etnik yapılarının sunulduğu Tablo-2 incelendiğinde bu devletler arasında etnik olarak en homojen görüntüyü %85'lik Türkmen oranı ile Türkmenistan ve takiben yaklaşık %80'lik Özbek ve Tacik oranları ile Özbekistan ile Tacikistan vermektedir. Kazakistan ve Kırgızistan ise %60'lardaki oranlar ile Kazak ve Kırgızların ülkedeki yoğunluğu açısından düşük bir görünüm sergilemektedirler. Ayrıca Orta Asya devletlerinin 1991 yılında bağımsızlıklarını kazanmaları sonrasında Sovyetler döneminde bölgede uygulanan etnik Ruslaştırma politikaları çerçevesinde bölgeye yerleştirilen Rus nüfusunun giderek azaldığı görülmektedir.

Tablo 2. Orta Asya Devletlerinin Etnik Yapısı¹¹

Kazakistan		Kırgızistan		Özbekistan		Tacikistan	Türkmenistan	
1989	1999	1989	1999	1989	1996	2000	1989	2003
Kazak %40	Kazak %63,1	Kırgız %52	Kırgız %64,9	Özbek %71	Özbek %80	Tacik %79,9	Türkmen %72	Türkmen %85
Rus %38	Rus %23,7	Rus %21,5	Özbek %13,8	Rus %8	Rus %5,5	Özbek %15,3	Rus %9,5	Özbek %5
Alman %6	Özbek %2,8	Özbek %13	Rus %12,5	Tacik %5	Tacik %5	Rus %1,1	Özbek %9	Rus %4
Ukraynalı %5	Ukraynalı %2,1	Ukraynalı %3	Dungan %1,1	Kazak %4	Kazak %3	Kırgız %1,1	Kazak %2,5	Diğer %6
Özbek %2	Uygur %1,4	Alman %2	Ukraynalı %1	Karakalpak %2	Karakalpak %2,5	Diğer %2,6	Diğer %7	
Tatar %2	Tatar %1,3	Tatar %2	Uygur %1	Tatar %2	Tatar %1,5			
Diğer %7	Alman %1,1	Diğer %6,5	Diğer %5,7	Diğer %8	Diğer %2,5			
	Diğer %4,5							

¹¹ Nesrin Sungur, "Bağımsızlığın İlk Yılları (Azerbaycan Kazakistan Kırgızistan Özbekistan Türkmenistan)", **Yeniden Yapılanma Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Geçiş Dönemi Sorunları**, der. Büşra Eranlı Behar, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı, 1994, s.229 ile <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html> web sitesindeki bilgiler derlenerek tablo oluşturulmuştur. Erişim Tarihi: 20.04.2013.

Şekil 3. Orta Asya Bölgesinde Müslüman Etnik Grupların Dağılımı¹²

Orta Asya bölgesinde yaşayan halkın büyük çoğunluğunun etnik olarak Türk olmasının yanı sıra bölgede yaşayan halkın aynı zamanda önemli bir kısmının Müslüman olması ve hatta bunların çoğunluğunun Şekil-3'te görüldüğü gibi Türk orijinli Sünni Müslüman olması da bu bölgedeki devletler ile ilişkilerin daha rahat kurulacağı beklentilerini artırmıştır. Bu bağlamda Şekil-3'te görüldüğü gibi İran ile Orta Asya devletleri arasında mezhepsel olarak çok ciddi farklılık olduğu göze çarpmaktadır. Bölgeye ilgi gösteren devletler arasında dini bakımdan bölgede etkili olabilecek en büyük rakip olarak değerlendirilebilecek İran'ın, mezhepsel yönden bölge ülkelerinden farklı olması, Türkiye'de Orta Asya devletleri ile olan ilişkilerde dini açıdan büyük bir rakip olmadığı algısını yaratmaktadır. Bölgenin etnik ve dini açıdan Türkiye'ye yakın olan yapısı Türklerde bölge ülkeleri ile ilişkilerin kolayca sağlanarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması sonrasında yaşanan kayıpların telafi edilebileceği ve yeniden büyük bir güce kavuşulabileceği yönünde bir algı yaratmıştır. Söz konusu etnik ve dini yakınlık Türkiye ile Orta

¹²http://www.globalsecurity.org/jhtml/jframe.html#http://www.globalsecurity.org/military/world/afghanistan/images/muslim_ethnic_group_asia.jpg, Erişim Tarihi: 20.04.2013.

Asya devletleri arasındaki tarihsel bağların ortaya konulması neticesinde daha iyi anlaşılabilir.

II. TÜRKİYE VE ORTA ASYA DEVLETLERİ ARASINDAKİ TARİHSEL BAĞLAR

Tarih boyunca Türklerin anavatanı olarak Türkistan kabul edilmektedir. Türkistan coğrafi olarak; kuzeyde Sibiryadan, güneyde Afganistan'a, doğuda Gobi Çölünden, batıda Hazar Denizi'ne kadar uzanan tüm Orta Asya'yı kapsayan bölgedir.¹³ Bu bölge çoğunlukla dağlardan oluştuğu ve çok sayıda platoya sahip olduğu için çiftçilikten çok hayvancılığa elverişlidir.¹⁴

Bazı tarihçiler resmi olmayan Türk tarihinin çok daha öncelerde başladığını belirtse de yazılı kaynaklarda (Çin kaynakları) belirtilen ilk Türk kavimi M.Ö. 4'üncü yüzyılda Hunlar ve isminde Türk kelimesi geçen ilk Türk devleti de M.S. 552 yılında Bumin Han tarafından kurulmuş olan Göktürk Devleti'dir.¹⁵ Türklerin Müslümanlar ile ilk temasları 8'inci yüzyılda başlamış, 10'uncu yüzyıla kadar bölgedeki Türkler Müslümanlaşmış, bölgedeki kavimler ve diğer Türk Devletleri birleşerek 940 yılında tarihteki ilk Müslüman Türk devleti olan Karahan Devleti kurulmuştur.¹⁶

Türkler için 1071 yılı tarihte çok önemlidir, çünkü bu tarihte Selçuklu İmparatorluğu Malazgirt Savaşı'nda Bizans İmparatorluğu'nu yenerek Türklere Anadolu'nun kapısını açmıştır.¹⁷ 1232 yılında ise Moğollar, Selçuklu topraklarını işgal ederek İpek Yolu'nu kurmuşlardır.¹⁸ Bu dönemde Orta Asya'da yaşayan Türkler Moğol hakimiyeti altında zenginleşmeye başlamışlar, ancak Semerkant'ta doğmuş olan bir Barlas Türkü olan Timur'un

¹³ Ömer Arvasi ve Berk Özsalgır, "Orta Asya'nın 1991'den İtibaren Geçirdiği Siyasi Değişim", **Orta Doğu, Orta Asya ve Kesişen Yollar**, der. Gamze Güngörmüş Kona, İstanbul, IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık, 2003, s.22.

¹⁴ Bozkurt Güvenç, **Türk Kimliği**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993, s.91.

¹⁵ Güvenç, **a.g.e.**, s.89.

¹⁶ Anıl Çeçen, **Türk Devletleri**, İstanbul, İnkılap Kitapevi, 1986, s.127.

¹⁷ Çeçen, **a.g.e.**, s.162.

¹⁸ Çeçen, **a.g.e.**, s.178.

Orta Asya, Hindistan, Pers, Arabistan ve Rusya'nın bir bölümünü ele geçirmesi ile Türkler çok daha büyük bir güç haline gelmişlerdir.¹⁹ 14'üncü yüzyılın başlarında Anadolu Selçuk İmparatorluğu'nun dağılması ile Anadolu'da çok sayıda beylik meydana gelmiş, bu beylikler içerisinde en güçlüsünün beyi olan Osman Bey tarafından diğer beyliklerin de ele geçirilmesi ile oluşturulan Osmanlı Devleti zaman içerisinde giderek güçlenmiş ve 1453 yılında Bizans'ın başkenti Constantinople (İstanbul)'un ele geçirilmesi ile dönemin en güçlü devletlerinden biri haline gelmiştir.²⁰

Bu dönemde Orta Asya'da ise Şeybani Özbekleri, Timurid'leri 1500 yılında devirerek Orta Asya'daki son büyük kavimsel imparatorluklardan birisini oluşturmuşlardır.²¹ Bu dönemde Özbekler Orta Asya'da Özbek dili ve edebiyatını geliştirmiş olsalar da 16'ncı yüzyılda güçlerinin azalması ile birlikte Ruslar bölgedeki etkinliklerini 1552'de Kazan ve 1556'da Astrahan'ı ele geçirerek artırmışlardır.²² 1715'de Büyük Peter tarafından Kazak topraklarının ele geçirilmesi, 1865 ile 1876 yılları arasında Taşkent ile birlikte Orta Asya'nın çok büyük bir kısmının işgali ile Ruslar bölgede hakimiyetlerini kurmuşlardır.²³ Bu dönemde Orta Asya'daki Buhara ve Hive Hanlıkları da içişlerinde bağımsız olmalarına rağmen, dışişlerinde Ruslara bağlı hale gelmişlerdir.²⁴

1917 yılında Bolşevikler, eski Çarlık İmparatorluğu'nda yaşayan Rus kökenli olmayan vatandaşların desteğini sağlayabilmek için haklar beyannamesi yayımladılar.²⁵ 1917'deki bu gelişmelere paralel olarak Orta Asya'daki Türkler de 17 Nisan 1917 tarihinde Taşkent'te Türkistan Müslüman Kongresi'ni gerçekleştirdiler.²⁶ Her ne kadar kongrede Türkistan Müslüman

¹⁹ Çeçen, **a.g.e.**, s.22.

²⁰ "Osmanlı Devleti", **Britannica Ansiklopedisi**.

²¹ Ahmed Rashid, **Jihad: The Rise of Militant Islam in Central Asia**, New Haven & Londra, Yale University Press, 2002, s.23.

²² Gareth M. Winrow, **Turkey in Post-Soviet Central Asia**, Londra, The Royal Institute of International Affairs, 1995, s.6.

²³ Rashid, **a.g.e.**, s.24.

²⁴ A.Ahat Andican, **Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi**, İstanbul, Emre Yayınları, 2003, s. 38.

²⁵ Rashid, **a.g.e.**, s.32.

²⁶ Andican, **a.g.e.**, s.39.

Merkez Şurası adı altında bir yapılanma kurularak bölgede birlik kurulmasına yönelik girişimler olduysa da, 1917 yazında bölgede Geçici Yönetim Komitesi, İşçi-Asker ve Köylü Sovyeti, İslam Şurası ve Ulema Cemiyeti olmak üzere dört ayrı oluşum bulunmaktaydı.²⁷ Kendi içlerinde bir birlik oluşturamamış olan Türklerin, Eylül 1917'de gerçekleştirilen ikinci kongre sonrasında Rus Kurucu Meclisinde 35 sandalye ile temsil, ekonominin bağımsızlaştırılması gibi istekleri, Petrograd'daki Kerenski Hükümetine iletildiğinde Ruslar tarafından bu istekler kesin bir dille reddedilmişti.²⁸

Bolşeviklerin Ekim 1917'de Çarlık Rusya'sını ortadan kaldırarak iktidarı ele geçirmeleri sonrasında, 11 Kasım 1917 tarihinde Taşkent'te Geçici Türkistan Hükümeti komisyon binası da Bolşevikler tarafından ele geçirilmiş ve nihayet Kasım ayındaki Sovyet kongresi ile Türkistan'da Sovyet hakimiyeti duyurulmuştur.²⁹

Bolşeviklerin Orta Asya'daki hakimiyetlerinin ilanı sonrasında Türkler kendi aralarında birleşmeye başlamış ve 27 Kasım 1917 tarihinde Milli Merkez ile Ulema Cemiyeti'nin çabaları ile Hokand Muhtariyeti ilan edilmiştir.³⁰ Ancak Ruslar tarafından kabul görmeyen bu Muhtariyet, Kızıl Muhafızların Hokand şehrine saldırmasından dört gün sonra 18 Şubat 1918 tarihinde yıkılmıştır.³¹ Hokand Muhtariyeti yıkılırken buradaki askeri güçlerin komutasını yürüten Ergeç Korbaşı daha sonra Basmacılık hareketi olarak tanımlanan direniş hareketini başlatmıştır.³²

29 Kasım 1917'de kurulan Başkurdistan Otonomisi (Milli Başkurt Hükümeti) ile Aralık ayında Kazak otonomisi isteyen Alaş hareketi tarafından kurulan Alaş Orda Hükümetleri ise Kızıl Ordu'nun giderek güçlenmesi sonucunda ancak 1920 yılına kadar varlıklarını devam ettirebilmişlerdir.³³

²⁷ Andican, **a.g.e.**, s.40.

²⁸ Andican, **a.g.e.**, s.42.

²⁹ Andican, **a.g.e.**, s.42.

³⁰ Andican, **a.g.e.**, s.43.

³¹ Andican, **a.g.e.**, s.46.

³² Andican, **a.g.e.**, s.46, 47.

³³ Andican, **a.g.e.**, s.53-62.

Diğer taraftan Tatarlar tarafından 1917 Aralık ayında kurulan İdil-Ural Otonomisi, önce Rusların 23 Mart 1918 tarihinde Ruslara bağlı bir Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti kurulduğu ilanı ve sonrasında Kızıl Ordu'nun Kazan şehrine girmesi ile önemli bir darbe almıştır.³⁴ Meclis faaliyetlerini bir süre daha Omsk bölgesinden sürdürse de Rusların 23 Mart 1919 tarihinde Otonom Başkurt Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve 27 Mayıs 1920 tarihinde Otonom Tatar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetini ilanları sonrasında İdil-Ural Meclisinin gücü iyice azalmış ve nihayet hareketin lideri olan Tatar aydınlarından Bolşeviklere katılmayı reddedenlerin öldürülmesi ya da yurtdışına kaçmaları sonucunda İdil-Ural hareketi de sona ermiştir.³⁵

1917-1920 arasında Çarlık Rusyası'nın sona ermesi ve Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmeleri döneminde bölgede Türkler açısından yaşanan bir başka gelişme de Orta Asya'daki Hive ve Buhara Hanlıklarının yıkılması ve yerlerine Harezmi ve Buhara Halk Cumhuriyetleri'nin kurulmasıydı.³⁶ Söz konusu hanlıkların Ruslar tarafından yıkılması sonrasında kurulan bu Halk Cumhuriyetleri de yine Bolşeviklerin müdahalesi ile yıkılarak yerlerini Sovyetler tarafından tanınan Türkmenistan, Özbekistan (Harezmi Halk Cumhuriyeti)³⁷ ve Tacikistan (Buhara Halk Cumhuriyeti'nin doğusu) devletlerine bırakmışlardır.³⁸

1920lerde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Orta Asya'da bulunan Türklere ve yapılanmalarına yönelik destek çabaları görülmektedir. Bu kapsamda 1 Mart 1921 tarihinde Moskova'da Afganistan ile gerçekleştirilen ittifak anlaşmasının ikinci maddesinde yer alan Buhara ve Hive devletlerinin bağımsızlıklarının onaylandığına yönelik ifade ve yine bu dönemde Orta Asya'da bulunan Türk yapılanmaları ile karşılıklı gerçekleştirilen ziyaretler

³⁴ Andican, **a.g.e.**, s.63-65.

³⁵ Andican, **a.g.e.**, s.66-69.

³⁶ Andican, **a.g.e.**, s.69-85.

³⁷ Andican, **a.g.e.**, s.82.

³⁸ Andican, **a.g.e.**, s.83.

daha henüz Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan önce dahi bölgede bulunan Türkler ile ilişkilerin güçlü tutulmaya çalışıldığına işarettir.³⁹

Ancak Bolşevikler durumu kontrol altına aldıktan ve Sovyetler Birliği kurulduktan sonra, Sovyetler Birliği altında yaşayan Rus olmayan tüm Cumhuriyetlerde yaşayan insanların kendilerini güçlü bir Rus kültürü etkisi altında bulmaları sonucunda Orta Asya'da yaşayan insanlar Türkiye Türkleri ile olan etnik ve kültürel bağlarını yitirmeye başlamışlardır. Çünkü Sovyet döneminde dış dünya ile iletişime geçmenin tek yolu Ruslardan geçmekteydi ve Ruslar bu durumu kullanarak bölgedeki halkları pasifize etmek amacıyla kültürlerini kullanmışlardır.⁴⁰ Ruslar bu çabalarının karşılığını almışlar ve Sovyetler Birliği dağılına kadar Orta Asya devletlerini kendi baskıları altında tutmayı başarmışlardır.

III. İDEOLOJİNİN ETKİSİ

Türkiye ile Orta Asya devletleri arasındaki ortak tarih ve kültürel değerler Sovyetler Birliği'nin yıkılması sonrasında bu ülkelere olan ilginin artmasına neden olmuştur. Bu kapsamda günümüze değin hem Türkiye'den hem de Orta Asya devletlerinden çok sayıda devlet adamının karşılıklı ziyaretleri esnasında da bu ortak değerlere vurgular yapılmış, bu nedenle beklentiler de yükselmişti. Türkiye'nin Orta Asya ülkelerinden bu kadar yüksek beklentilerinin olmasının bir nedeni de devlet adamları tarafından bu beklentilerin dile getirilmesi nedeniyle Türk halkında ideolojik beklentilerin ortaya çıkmasıydı.

Bu beklentilerde en çok etkisi olan ve Orta Asya bölgesinin etnik ve dini açıdan Türkiye ile olan benzerliklerinden beslenen pan-Türkizm ve pan-İslamizm ideolojilerine geçmeden önce ideolojinin ne olduğunu, nasıl orta çıktığını ve ittifak kurma çabalarındaki etkisini incelememiz gerekmektedir.

³⁹ Andican, **a.g.e.**, s.90-93.

⁴⁰ Martin Malia, **The Soviet Tragedy, A History of Socialism in Russia, 1917-1991**, New York, The Free Press, 1994, s. 439.

Ancak ideolojinin ne olduğu (hatta ideoloji yerine ideolojiler kavramını kullanırsak neler olduğunu) ortaya koyan tek bir tanımın olmadığını görülebilir. Bu kapsamda bu kavramın nasıl orta çıktığı ve değişik alanlarda hangi şekillerde kullanıldığı ortaya konularak ideoloji kavramı hakkında genel bir fikir elde edilebilir.

İdeoloji kavramı ilk olarak 18'inci yüzyılın sonlarında Fransız Filozof Destutt de Tracy tarafından metafizik karşıtı bir düşünce bilimini adlandırmak amacı ile kullanılmıştır.⁴¹ Tracy'nin kullandığı hali ile ideolojiler, toplumsal bir grubun paylaştığı fikirler ve özellikle de bu fikirlerin siyasal ve dini çağrışımları ile ilgili bir kavramdır.⁴² Bu bağlamda ideolojinin tek bir tanımı yapılamasa ve çok değişik bilim dallarında çok farklı şekillerde tanımlarını görsek de bir inançlar sistemi olarak ele alındığında ideoloji kavramını çok genel haliyle şu şekilde tanımlayabilmemiz mümkün olabilir:

“İdeolojiler bir grubun üyelerinin köklü inançlarıdır”⁴³

Tarih boyunca pek çok düşünür, ideoloji kavramını değişik açılardan ele alarak bu konuda çok sayıda tanımlamalar geliştirmişler ve ideoloji kavramını çok değişik yönleriyle incelemişlerdir. Bu tanımlamalardan bazıları şunlardır:

“Toplumsal yaşamdaki anlam, gösterge ve değerlerin üretim süreci; belli bir toplumsal grup veya sınıfa ait fikirler kümesi veya inanç sistemi; egemen bir siyasi iktidarı meşrulaştırmaya yarayan fikirler; sistemli bir şekilde çarpıtılmış iletişim; söylem ve iktidarın çatışması”⁴⁴

İdeolojiler aynı zamanda algısal ve materyal anlamda da birbirlerinden ayrılarak tanımlanabilirler.⁴⁵ Bu kapsamda ideolojiler algısal olarak ele alındığında grupların zihinlerine yerleştirilmiş parçaların grup üyelerinin davranışlarını etkilemeleri, materyal olarak ele alındığında ise maddi

⁴¹ Yusuf Devran, **Haber Söylem İdeoloji**, İstanbul, Başlık Yayın Grubu, 2010, s.15.

⁴² Teun Van Dijk, “Söylem ve İdeoloji Çokalanlı Bir Yaklaşım”, **Söylem ve İdeoloji Mitoloji, Din, İdeoloji**, der.Barış Çoban, Zeynep Özarşlan, İstanbul, Su Yayınları, 2003, s.15.

⁴³ Teun Van Dijk, “Söylem ve İdeoloji Çokalanlı Bir Yaklaşım”, **Söylem ve İdeoloji Mitoloji, Din, İdeoloji**, der.Barış Çoban, Zeynep Özarşlan, İstanbul, Su Yayınları, 2003, s.16.

⁴⁴ Devran, s.15.

⁴⁵ Devran, s.17.

koşulların ön plana çıkararak bunlar tarafından fikirlerin üretilmesi ve uygulanması söz konusudur.⁴⁶

Tüm bu tanımlamalar ve değişik bakış açılarının hepsinin de ortak yönleri ideoloji kavramının açıklanmasında insanların ortak fikir ve inançlarının ön plana çıkarılmasıdır.⁴⁷ Ön plana çıkarılan bu değerler toplumsal bir ivmelenme yaratarak grupları belirli yönlere çekme ve belli bir amaç uğrunda toplanmalarını sağlama amaçları taşırlar. Her ne kadar bu değerlerin grupları ne ölçüde yönlendirebildiği ve başarı oranları tartışılabilir kavramlar olsa da bazı ideolojilerin grupların en azından bir kısmını bir miktar da olsa etkileyebildikleri söylenebilir.

Bu bağlamda Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında çift kutuplu düzenden bazı yazarlarca tek kutuplu bazılarınca çok kutuplu düzene geçildiği yönünde savunulan görüşler olsa da bu olay siyasal ve sosyal olarak tüm dünyayı etkilediği gibi Türkiye'yi de etkilemiştir. Türkiye örneğinde; Türkiye ve Orta Asya devletleri arasındaki tarihsel ve kültürel bağların her iki toplum üzerinde yarattığı etkinin siyasetçiler ve değişik ideolojik grupların temsilcileri tarafından ön plana çıkarılması ister istemez ittifak kurma sürecinin sorunsuz ve kolay bir şekilde gerçekleşerek Türkiye'nin kolayca Orta Asya devletleri ile ilişkilerini en üst seviyeye çıkarabileceği, bölgesel ve küresel çapta önemli bir güç haline gelebileceği yönünde algılamalar ortaya çıkarmıştır.

Soğuk Savaş döneminin önemli düşünce akımlarından olan ve devletler arasındaki dengelerde güç faktörünü ön plana çıkaran realizm akımında ideolojik bağların devletlerin ittifak kurma sürecinde önemli bir rolü olduğunu savunan bu akımın önemli düşünürlerinden Hans J.Morgenthau'nun görüşlerinin incelenmesi, Türkiye ile Orta Asya devletleri arasındaki ittifak kurma sürecinin kolaylığı yönündeki bu algılamaların anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

⁴⁶ Devran, s.17.

⁴⁷ Dijk, s.19.

Morgenthau, "Politics Among Nations" isimli kitabında açıkladığı hususlarla uluslararası ilişkiler bilimine realizm teorisini kazandırmıştır. Morgenthau kitabının başında insanoğlu, toplum ve politika konusunda iki ayrı görüşe sahip olan iki ayrı öğretiyi (okul) olduğundan bahsetmektedir.⁴⁸ Bu teorilerden birisi insan ruhunun iyiliğine inanmakta ve sosyal düzendeki bozuklukların eğitim ile düzelebileceğini savunmaktadır.⁴⁹ Diğer öğreti ise Morgenthau'ya göre mantıklı bir şekilde dünyanın mükemmel olmadığını kabul ederek dünyayı daha iyi hale getirmek için dünyadaki kuvvetler ile birlikte çalışılması gerektiğini savunmaktadır.⁵⁰ Morgenthau teorisinin ismi olan "realizm" kavramının da işte bu ikinci teoriden kaynaklandığını ve insan doğası ile tarihi gerçeklere dayanarak bu ismi aldığını ifade etmektedir.⁵¹

Bu bağlamda Morgenthau'nun ittifak kurulmasında ideolojik bağların etkisi hakkındaki görüşleri ve bu görüşlerin ittifak kurulmasına etkisi kendisinin eleştirisini yapan ve neo-realist akımın savunucusu olan Stephen M.Walt'un bu konudaki görüşlerinin de ele alınması ile daha kolay anlaşılabilir.

Walt, "İdeoloji ve İttifak Kurulması/Ideology and Alliance Formation" hipotezinde ittifakların kurulmasında ideolojinin rolünü incelerken Morgenthau'ya atıfta bulunarak ideolojik bağ tanımını şu şekilde yapmaktadır:

"İdeolojik bağ, birbirleri ile politik, kültürel veya başka özellikler paylaşan devletler arasındaki ittifakları işaret eder"⁵²

Walt ayrıca, Morgenthau'nun bu devletlerin birbirleri ile olan benzerlik düzeylerinin birbirleri ile ittifak kurma olasılıklarını artırdığını iddia ettiğini belirtmektedir.⁵³ Bu bağlamda Morgenthau'nun, ideolojik bağlar konseptini ne

⁴⁸ Hans J.Morgenthau, **Politics Among Nations The Struggle for Power and Peace Brief Edition**, revised by Kenneth W.Thompson, W.David Clinton, New York, McGraw-Hill, 1993, s. 3.

⁴⁹ a.g.e.

⁵⁰ a.g.e.

⁵¹ a.g.e., s. 4.

⁵² Stephen M. Walt, "Alliance Formation and the Balance of World Power", **International Security**, Cilt:9, No:4, İlkbahar 1985, s.18.

⁵³ Walt, a.g.m., s.19.

şekilde ele aldığını incelediğimizde “ideolojik bağlar” konseptinin her zaman ortak özellikleri olan iki veya daha fazla devlet arasında bir ittifak olacağının garantisi olmadığı, “ideolojik bağlar”ın ittifak gerçekleştirme çabalarına yardımcı olabileceği gibi materyalistik ve ortak çıkarlardan yoksun olunması durumunda ittifakı zayıflatacak bir siyasi sonuca da yer açabileceği belirtilmektedir:

“1. Materyalist çıkarlara dayanmayan saf bir ideolojik ittifak, ölü doğmuş olmaktan başka bir şey olamaz; politikaları belirleme veya hareket tarzlarını yönlendirmekten acizdir, herhangi bir ideolojik bağ yokken bu tür bir bağ varmış gibi görüntü çizerek yanıltır. 2. Gerçekten ortak çıkarların üzerine oturtulmuş bir ideolojik bağ, ahlaki ikna etmeler ve duygusal tercihlerin de desteği ile ittifaka güç katabilir. 3. Ancak ideolojik bağlar aynı zamanda ittifakın netleştirmesi gereken ortak çıkarların doğası ve limitlerini gizleyerek ittifakı zayıflatabilir ve beklentileri artırarak uygulamaya konulan politika ve hal tarzları açısından hayal kırıklığı yaratmaya mahkumdur.”⁵⁴

Bu bağlamda her ne kadar neo-realist akımın savunucusu olan Walt, ideolojinin ittifak kurma çabalarında daha zayıf bir etken olduğu ve “Tehditler Dengesi” teorisine göre devletler arasındaki dengelerin açıklanmasında tehditlerin daha belirleyici bir etken olduğunu⁵⁵ savunsa da, realist akımın savunucusu olan Morgenthau’nun ideolojik bağların önemini vurgulayan prensibinin, Türkiye’nin Orta Asya devletlerine yönelik politikasında daha belirgin bir etken olduğu görülmektedir.

Bu bağlamda Şubat 1992’de dönemin başbakanı Süleyman Demirel’in “...Sovyetler Birliği’nin dağılması ile birlikte Adriyatik’ten Çin Seddi’ne ulaşan dev bir Türk dünyası oluşmaktadır.”⁵⁶ ifadesi Türkiye’nin Orta Asya’daki Türk devletleri ile ittifak kurma çabalarında ideolojiye atfettiği önemi göstermesi açısından önemli bir ifadedir. Her ne kadar bu ve benzeri ifadeler siyasi amaçlarla gerçekleştirilse de, ortak tarihsel geçmişten, kültürel bağlara kadar

⁵⁴ Hans Morgenthau, **Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace**, New York, NY, Alfred A.Knopf Inc., 5’inci baskı, 1973, s.184.

⁵⁵ Walt, **a.g.m.**, s.33.

⁵⁶ Winrow, **Turkey in Post-Soviet Central Asia**, s.17.

çok sayıda değişkenin bireyler üzerinde yarattığı etki ve heyecan açıkça görülmektedir. Yine de Türkiye ile Orta Asya devletleri arasındaki ilişkiler incelendiğinde Türkiye'nin saf bir ideolojiye bağlı kalmadığı bunu Morgenthau'nun anlattığı materyal unsurlarla da desteklemeye çalıştığı görülmektedir.

Bu kapsamda Morgenthau'nun ilk maddede bahsettiği saf bir ideolojinin tek başına ittifak oluşumunda yeterli olmadığı, devletlerin ittifaklarda materyal çıkarları olması gerektiği tezi, Ekim 1992'de Ankara'da gerçekleştirilen 1'inci Türk Zirvesi'nden sonra Orta Asya devletlerinin Türkiye'nin sınırlı ekonomik kaynaklarını fark ederek başka ittifaklar aramaya başlamaları⁵⁷ örneğinde görülebilmektedir. Türkiye'nin bu ilk Türk Zirvesi'nde kullanmaya çalıştığı saf ideolojik bağların tek başına ittifak kurma çabalarında ne kadar yetersiz olduğunu göstermektedir.

Tarihten gelen ortak değerlere dayalı saf ideolojik bağlara vurgu yapılan ancak ekonomik olarak desteklenemeyen bu ittifak kurma sürecinde her ne kadar istenen başarı yakalanamamış olursa da Türkiye, güçlü bir şekilde ülke dışı desteğe ihtiyaç duyan Orta Asya devletlerinden kolayca vazgeçemezdi. Bu nedenle Orta Asya devletleri ile yeni kurulmuş olan ancak zayıf bir görüntü veren ittifaka daha da güç katmak için materyal olarak ittifakı güçlendirecek önlemlere odaklanılmaya başlanılmış, ekonomik yardımdan askeri eğitime kadar çok değişik platformlarda Orta Asya devletleri ile olan ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır.⁵⁸ Türkiye'nin bu yeni politikası Morgenthau'nun "ideolojik bağlar"ın ikinci siyasi sonucu olan "ittifaka güç katma" ile aynı çizgideydi, çünkü Türkiye gerçekten de "ideolojik bağlar"ı gerçek materyal çıkarlar ile desteklemeye çalışıyordu. Örneğin Türkiye, Orta Asya devletlerinin ihtiyaçları doğrultusunda bu devletlerin ordularına eğitim

⁵⁷ Winrow, **Turkey in Post-Soviet Central Asia**, s.21.

⁵⁸ Winrow, **Turkey in Post-Soviet Central Asia**, s.22.

desteği sağlarken aynı zamanda bu devletlerden işadamları ve diplomatlarına da eğitim veriyordu.⁵⁹

Ancak Morgenthau'nun belirttiği gibi, eğer ortak çıkarların doğası ve limitleri doğru bir şekilde dikkate alınmaz veya ortak bağların önemi amaçların inandırıcılıklarını kaybettikleri bir noktaya kadar abartılırsa ittifak bu durumdan zarar görebilir.⁶⁰ Bu bağlamda uzun yıllar politika içerisinde yoğrulmuş tecrübeli bir politikacı olan Demirel'in yukarıda bahsedilen ifadesinde bahsettiği "dev Türk dünyası", diğer bir yandan çok büyük bir amacı da ortaya koymuş olduğundan ortak bağların öneminin azalmasına da neden olmuş olabilir.

Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından hemen sonra ideolojik bağların neden bu kadar ön plana çıktığının bir başka açıklaması da Soğuk Savaş döneminde etkili olan realist teori içinde ittifak kurma sürecini açıklamaya alışan "Gler Dengesi" kavramı ile yapılabilir:

"Bir sistemdeki en güçlü devlet veya koalisyon kendisinden sonra gelenden önemli ölçüde daha fazla güce sahip olursa güç dengesizliği ortaya çıkar. G, nüfus, ekonomik ve askeri kapasite, teknolojik beceri ve siyasi uzlaşıyı içeren pek çok değişik öğenin birleşiminden oluşur."⁶¹

Sovyet sisteminde kendilerine atanan rolleri oynayan ve merkezinde Ruslar olan bir sistemin parçası olan Orta Asya devletleri bu sistemin ortadan kalkması ile birlikte çevrelerindeki kendilerinden önemli ölçüde fazla güce sahip olan devletler ile baş başa kaldılar ve bu durum da bölgede bir güç dengesizliği yarattı. Bu kapsamda Orta Asya devletleri, çevrelerindeki daha güçlü devletler olan Rusya Federasyonu, Çin Halk Cumhuriyeti gibi devletlerle oluşan g dengesizliğinin üstesinden gelebilmek için ittifak arayışları içerisine girmişlerdir.

⁵⁹ Gareth M. Winrow, "Turkey and Central Asia", **Central Asian Security, The New International Context**, der. Roy Allison ve Lena Jonson, Londra/Washington, D.C., Royal Institute of International Affairs/Brookings Institution Press, 2001, s.202.

⁶⁰ Morgenthau, **a.g.e.**, s.184.

⁶¹ Stephen M. Walt, **The Origins of Alliances**, Ithaca & Londra, Cornell University Press, 1987, s.265.

Her ne kadar Türkiye, bu süreçte Orta Asya devletlerinin bu güç dengesizliğine karşı ihtiyaç duydukları kadar askeri veya ekonomik güce sahip olmasa da Türkiye'nin Orta Asya devletleri ile olan ideolojik bağlarının ittifak kurma çabalarında avantaja dönüşebilmesi için sistemdeki bu güç dengesizliğinin azalması gerekmektedir. Ayrıca liberal politikaların hakim olduğu günümüz dünyasında zengin doğal kaynakları ile bölgenin artan önemi dolayısı ile Orta Asya bölgesini arka bahçesi olarak gören Rusya Federasyonu'nun da bölgeye olan ilgisi giderek artmakta, bu durumda Türkiye'nin bölgedeki etkisi azalmaktadır.

A. Pan-Türkizm İdeolojisi ve Etkileri

Türkiye'nin Orta Asya devletleri ile ittifak kurma çabalarında ideolojinin rolü Türk politikacıları tarafından fazla abartılmıştı, çünkü Türk dış politikasındaki hedefler belirlenirken Türk politikacıları pan-Türkizm gibi akımlardan etkilenmişlerdi. Bunun sonucu olarak Türk politikacıları Orta Asya devletlerinin Türk Dış Politikası amaçlarını kolayca kabul edeceği ve bu sayede Türkiye'nin bölgedeki etkisinin diğer dış güçlere nazaran daha fazla olacağı gibi bir yanlış izlenime kapılmışlardı.⁶²

Özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Türkiye'de sağ görüşlü kişiler tarafından Türkiye liderliğinde büyük bir Türk devleti fikirleri ifade edilmeye başlansa da bu fikirler Türkiye'de bir anda ortaya çıkan fikirler değildi. Bu politik gelişmeleri anlayabilmek için pan-Türkizm ideolojisinin ne anlama geldiği ve tarihsel gelişiminin incelenmesi gerekmektedir.

Pan-Türkizm akımı 19'uncu yüzyılın sonları ile 20'nci yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları dışında Çarlık Rusya'sı altında yaşayan gruplar arasında özellikle de Almanlar ve Osmanlılara karşı tüm Slavları birleştirmeyi öngören pan-Slavizm akımına bir tepki olarak

⁶² Winrow, **Turkey in Post-Soviet Central Asia**, s.14.

doğmuştu.⁶³ Fikir ilk defa Osmanlılara yakın olan ancak Rus sınırları içinde yaşayan Tatarlar tarafından ortaya atılmış, bu bağlamda ünlü Tatar yazar İsmail Gasprinsky (1851-1914) tarafından *Tercüman* isimli dergide bu fikirler ifade edilmiştir.⁶⁴ Gasprinsky tarafından “Dilde, fikirde ve işte birlik” kavramı ortaya atılmıştır.⁶⁵ İlginçtir ki aynı slogan yıllar sonra Mart 1993’te Antalya’da gerçekleştirilen 1’inci Türk Devletlerinin Genel Toplantısı, Türk Halklarının Kardeşliği ve İş Birliği Grubu’nda da kullanılmıştır.⁶⁶

Pan-Türkizm akımı 20’nci yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu’nda Necip Asım, Mehmet Necip, Şemsettin Sami, Ömer Seyfettin gibi pek çok yazarın yazılarında kendisini göstermiştir.⁶⁷ Bir başka ünlü Türk yazarı Ziya Gökalp ise milliyetçilik ve pan-Türkizm hakkındaki görüşlerini 1923 yılında “Türkçülüğün Esasları” isimli kitabında açıklamış ve “Türk” ifadesini üç kategori altında incelemiştir.⁶⁸

Gökalp’in ilk Türk kategorisi Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde yaşayan Türkleri, ikinci kategori yazar tarafından Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında yaşayan ancak coğrafi olarak Türkiye’ye yakın ve benzer kültürlere sahip olarak tanımlanan “Oğuz Türkleri”ni, üçüncü kategori ise Orta Asya’da yaşayan Türkler gibi Türkiye Cumhuriyeti sınırlarından daha da uzakta yaşayan ancak Türkçe konuşan insanları ifade etmektedir.⁶⁹

Halbuki Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu olan Mustafa Kemal Atatürk daha 1921’lerde, Kurtuluş Savaşı esnasında Eskişehir’deki konuşmasında:

“Ne İslam Birliği ne de Turancılık bizim için uygun bir bakış açısı veya akla uygun bir politika teşkil edebilir. Şu andan itibaren yeni Türkiye’nin

⁶³ Jacob M. Landau, **Pan Turkism: From Irredentism to Cooperation**, Bloomington, IN, Indiana University Press, 2’nci baskı, 1995, s.8.

⁶⁴ Landau, **a.g.e.**, s.10.

⁶⁵ Landau, **a.g.e.**, s.10.

⁶⁶ Winrow, **Turkey in Post-Soviet Central Asia**, s.28.

⁶⁷ Mehmet Ali Ağaoğulları, “The Ultrationalist Right”, **Turkey in Transition: New Perspectives**, der. Irvin C. Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak, New York, Oxford University Press, 1987, s.183.

⁶⁸ Landau, **a.g.e.**, s.37.

⁶⁹ Landau, **a.g.e.**, s.38.

hükümet politikası Türkiye sınırları içerisinde bağımsız bir şekilde yaşamaktır.”⁷⁰

Her ne kadar Atatürk tarafından farklı bir şekilde tanımlansa da Türkiye ve Orta Asya’da her zaman pan-Türkizm fikirlerini canlandırmak isteyen gruplar mevcuttur. Bu görüşün bir örneği Milliyetçi Halkçı Parti (MHP)’de bulunabilir. Bu partinin sembolü bir Türk destanı olan “Ergenekon Destanı”nda geçen bir kurttur.

Ergenekon Destanı’na göre ilk Türkler Ergenekon Vadisi’nde yaşamaktaydılar ve bu vadiyi çeviren dağlar vadiden çıkış yolunu engelliyorlardı. Zaman içerisinde vadiye sığamayan Türkler bu vadiden bir çıkış yolu aramaya başlamışlardı. Türkler bu dağlarda demir madeni olduğunu keşfetmişler ve demiri eriterek dağlardan dışarı çıkmanın bir yolunu bulmaya çalışıyorlar, ancak hangi yöne doğru ilerleyeceklerini bilemiyorlardı. Destana göre gri bir kurt Türklerin yardımına yetişerek onlara dağdan çıkış yolunu göstermişti ve buradan çıktıktan sonra Türkler ilk Türk Devleti olan Göktürkleri kurmuşlardı.⁷¹

MHP tarafından kullanılan kurt sembolü Türk kimliğinin yeniden yükselişi ve Türklerin yayılmasını sembolize etmektedir. MHP’nin kurucusu Alparslan Türkeş tarafından yazılan yazılarda partinin “ülkücü yol” isimli ne kapitalist ne de komünist yeni bir politik görüş oluşturduğu belirtilmektedir.⁷² Türkeş tarafından ortaya konan “ülkücü yol”; milliyetçilik, ülkücülük, ahlakçılık, ilimcilik, toplumculuk, köylücülük, hürriyetçilik ve şahsiyetçilik, gelişmecilik ve halkçılık, endüstricilik ve teknikçilik olmak üzere kendisinin “dokuz ışık” olarak tabir ettiği prensiplerden meydana gelmektedir.⁷³ Her ne kadar MHP her fırsatta Atatürk’ü referans gösterip, ırkçılığı reddettiğini belirtse de MHP tarafından ortaya atılan “Türklerden oluşan güçlü bir ulus meydana getirme ideali” olarak tanımlanan Türkçülük görüşü, Atatürk’ün

⁷⁰ Landau, **a.g.e.**, s.74.

⁷¹ Talat Sait Halman, **Rapture and Revolution: Essays on Turkish Literature**, New York, NY, Syracuse University Press, 2007, s.12.

⁷² Ağaoğulları, **a.g.e.**, s.194.

⁷³ Ağaoğulları, **a.g.e.**, s.194.

Türkiye Cumhuriyeti sınırlarında yaşayan tüm insanları kapsayan milliyetçi anlayışından farklıdır.⁷⁴

Bahse konu görüşlerinden de anlaşılacağı üzere Alparslan Türkeş'in fikirleri genelde Türkçe konuşan insanları birleştirme üzerineydi ve bu nedenle Sovyetler Birliği'nin dağılması ona yeni bağımsızlıklarını kazanmış olan Orta Asya'daki Türkçe konuşan halklar ile olan ilişkileri geliştirerek Türklerden oluşan bir devlet meydana getirmek için çok büyük bir fırsat sağlamış oluyordu. Dahası Türkiye'nin Batılı devletlerle olan ilişkilerindeki başarısızlık da Türkeş gibi sağ görüşlü politikacıların propagandalarının etkinliğinin artmasına neden oluyordu.

Aralık 1989'da gerçekleştirilen ve Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) başvurusunun reddi ile sonuçlanan Brüksel AB Zirvesi sonrasında 8 Aralık 1991 yılında Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)'nin kurulması Türkiye için yeni bir umuttu.⁷⁵ Türklerin Batıda yaşadıkları hayal kırıklıklarının da etkisi ile Türkiye yüzünü Batıdan Doğuya döndürmüş ve yeni kurulmuş Orta Asya devletleri ile olan ilişkilerini geliştirmenin yollarını aramaya başlamıştır. Her ne kadar bu dönemde AB'nin Türkiye'nin adaylığını reddetmesinde başka sebepler vardysa da, Türk medyası satış oranlarını artırabilmek için milliyetçi duyguları ön plana çıkararak Türklerdeki bu hayal kırıklığının artmasına sebep olmuştur.⁷⁶

Dikkat ve sempati toplamak için milliyetçi duyguları kullanan sadece medya değildi. Tabii ki tüm Türk politikacılar katı milliyetçi değildiler, ancak bazı politikacılar bu durumu kendi avantajlarına kullanarak hem Türkiye'de hem de Orta Asya'da popülaritelerini artırma yolunu seçtiler. 1992 yılında Başbakan Süleyman Demirel'in yanında Alparslan Türkeş de olmak üzere gerçekleştirdiği Orta Asya gezisi bir yandan milliyetçi tabandan oy kapmak

⁷⁴ Ağaoğulları, **a.g.e.**, s.194.

⁷⁵ Winrow, **Turkey in Post-Soviet Central Asia**, s.12.

⁷⁶ Winrow, **Turkey in Post-Soviet Central Asia**, s.13.

için yapılmış bir politik manevra olsa da, aynı zamanda politikacıların Orta Asya'dan beklentilerini de göstermekteydi.⁷⁷

Pan-Türkizm akımının etkisiyle Türk politikacıları "ideolojik bağlar"ın kesin bir şekilde bir Türk İttifakı'na dönüşeceğini beklemekte olsalar da bu tür bir yapıda Türkiye'nin dominant bir rolde olmayacağını açıklayacak kadar da temkinliydi.⁷⁸ Her ne kadar Türk politikacıları bu tür bir yapılanmada Türkiye'nin dominant bir rol almayacağını açıklasalar da, hayal edilen yapıda Türkiye'nin bu devletler için bir ağabey rolü oynaması gerekmekteydi. Bu ağabey ya da "big brother" rolü içerisinde Orta Asya devletlerinin Batı tarzı bir siyasal ve ekonomik yapıya geçiş sürecinde Türkiye'nin bu rol gereği doğal olarak daha dominant bir rol üstlenmesi gerektiği açıktır. Bu tür bir "big brother" tam da yeni Rusların "big brother"lığından çıkmış olan Orta Asya halkları açısından kabul edilebilecek bir rol değildir. Zaten bu tür bir yapının en azından çağımız gerçekleri içerisinde ne kadar ütopyk olduğu, tüm bu beklentilere rağmen herhangi bir Türk İttifakının günümüze değin gerçekleşmemesinden anlaşılabilir.

B. Pan-İslamizm İdeolojisi ve Etkileri

Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında Türkiye'nin Orta Asya devletlerine yönelik beklentilerinin artmasının diğer bir açıklaması da "pan-İslamizm" ya da "pan-İslam" olarak da ifade edilen ideolojidir. Pan-İslamizm ideolojisi de pan-Türkizm ideolojisi gibi Türkiye ile Orta Asya devletleri arasındaki ortak değerlere vurgu yapmakta, Orta Asya bölgesinde yaşayan halkın çoğunun Türkiye'de olduğu gibi Müslüman ve hatta Sünni mezhebinden olmasının ilişkiler açısından önemli katkı sağlayacak temel bir unsur olduğuna vurgu yapmaktadır.

Pan-İslamizm kavramını "pan-İslam" isimli kitabında G.Wyman Bury şekilde tanımlamaktadır:

⁷⁷ Winrow, *Turkey in Post-Soviet Central Asia*, s.18.

⁷⁸ Winrow, *Turkey in Post-Soviet Central Asia*, s.18.

“Pan-İslam (isminden anlaşılacağı üzere) milliyetleri ne olursa olsun dünyadaki Müslümanları bir araya getirmeyi amaçlayan bir harekettir.”⁷⁹

Yani “bir ulus kimliğine bağlı olmadan tüm dünya üzerindeki Müslümanları bir araya toplama” eylemi aynı zamanda pan-İslamizm’in amacını da ortaya koymaktadır. Bury ayrıca pan-İslamizmin yeni bir olgu olmadığını ve hatta geçmişinin 622 yılında Hz.Muhammed’in Mekke’den Medine’ye gerçekleştirdiği Hicret’e kadar uzatılabileceğini ifade etmektedir.⁸⁰ Hicret sonrasında Medine’de kurulan İslam devletinin bu bağlamda herhangi bir ulus ayrımı yapmadan tüm insanları İslam çatısı altında birleştirme ideolojisi taşıması bir bakıma Bury’nin belirttiği tanıma uysa da bu dönemde İslam dininin yayılması ile tüm Müslümanları bir araya toplama eylemi tam olarak aynı anlamda olmasa da, pan-İslamizm ideolojisi yeni bir kavram değildir ve özellikle Osmanlılar tarafından Müslüman olmayan “damned/kafir”leri yola getirmek amacıyla Osmanlı halkının bir arada kalması ve savaşması amacı ile uzun bir süre kullanılmıştır.⁸¹

Pan-İslamizm ideolojisi etnik köken yerine doğrudan dini insanları bir araya getirmek amacı ile kullandığından özellikle Osmanlı İmparatorluğu döneminde imparatorluk sınırları içerisindeki çok sayıda değişik etnik kökenli halkın bir arada tutulması için önemli bir ideoloji olarak karşımıza çıkmaktadır. Türklerin bu bağlamda pan-İslamizm ideolojisi ile tanışması yakın tarihli bir olay olmadığı gibi yüzyıllar boyunca Osmanlı padişahlarının özellikle Müslüman olmayan topluluklara karşı gerçekleştirdikleri seferlerde ordunun motivasyonunu sağlamış, normal şartlarda başka ideolojiler ile bir arada savaşma azmi ve iradesi göstermesi zor olan çok sayıda milletten Osmanlı askerinin bir arada “kafir”lere karşı savaşmasını sağlamıştır. Bu bağlamda düşünüldüğünde Batılı bilim insanları tarafından günümüzde pan-İslamizmin özellikle savaşı çağrıştıran bir ideoloji olarak görülmesi ve çoğu zaman militarizm ile eşdeğer tutulmasının nedenleri anlaşılabilir.

⁷⁹ G.Wyman Bury, **Pan-Islam**, Londra, MacMillan and Co., 1919, s.12.

⁸⁰ **a.g.e.**, s.12.

⁸¹ **a.g.e.**, s.13-14.

Batılı çevrelerdeki olumsuz anlamının tersine bu kavramın Müslümanlar arasında olumlu çağrışımları bulunmaktadır. Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun yüzyıllarca değişik kıtalarda süren hakimiyeti ve Müslümanların zenginliği pan-İslamizm ideolojisinin Müslümanların bir araya geldiğinde neler kazanabileceklerini çağrıştırmaları bakımından güzel bir örnek olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca özellikle baskı altında ve geri kalmış toplumlarda bu tür bir akım daha da etkili bir şekilde yayılabildiği için Orta Asya bölgesinde bu akımın yayılması şaşırtıcı bir gelişme değildir.

Pan-İslamizm akımı bu bağlamda Sovyetler döneminde Orta Asya bölgesinde uzunca bir dönem gizli bir şekilde yayılsa da bu kavramın bölgede yoğun olarak kullanılmaya başlanmasını, pan-Türkizm akımının başlangıcında gördüğümüz gibi yine özellikle İsmail Gasprinsky'nin *Tercüman* dergisindeki makalelerinde görebiliriz. Gasprinsky'nin pan-İslamizm tezi Batının değerlerinden etkilenerek oluşturulmuş, Orta Asya'daki geri kalmış ve ezilmiş Müslümanların bir çatı altında toplanarak bu geri kalmışlıktan kurtulmalarını sağlama üzerine kuruluydu.⁸² Bu bağlamda Gasprinsky tarafından kullanıldığı şekli ile pan-Türkizm ve pan-İslamizm ideolojilerinin aslında birbirleri ile bağlantılı oldukları görülebilir. Çünkü hem Türk, hem Müslüman, hem de Batı ile bu kadar yakından ilişkileri olan Türkiye, Orta Asya'daki Müslüman ve Türk toplumunu bu geri kalmışlıklarından kurtaracak olan bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır.

Ancak Orta Asya bölgesindeki pan-İslamizm ideolojisindeki en büyük sorun Sovyetler Birliği tarafından yıllarca bastırılmış olan İslam'ın köktenleşmesi gerçeğidir. Buna rağmen Gasprinsky tarafından Orta Asya'daki Müslüman toplumun gelişmesi için bir araç olarak ortaya atılan ve daha pragmatik bir şekilde kullanılan pan-İslamizm ideolojisi şu şekilde savunulmaktaydı:

“Doğu (Orient) ne zaman kendisini organize etmeye, adaletsizlik ve yoksulluk ile savaşmaya gayret etse, çok sayıdaki gerici Avrupa ve

⁸² İlber Ortaylı, “Reports And Considerations of Ismail Bey Gasprinskii in Tercüman on Central Asia”, *Cahiers du Monde Russe et Soviétique*, Cilt 32, Sayı 1, Ocak-Mart 1991, s.44.

Rus basın organı bu Rönesansa karşı bir kampanya başlatmakta ve militan pan-İslamizmin dirildiğinden bahsetmektedirler. Slavların pan-Slavizmlerine, Yunanlıların pan-Helenizmlerine sahip olmalarına izin veriliyorsa, biz niçin pan-İslamizme sahip olmayalım.”⁸³

Gasprinsky burada pan-Slavizm ve pan-Helenizm gibi akımların Batıda kolayca kabul gördüğünü, ancak Orta Asya bölgesindeki halkın kendilerini geliştirmek istemesi olarak gördüğü pan-İslamizm gündeme geldiğinde bunun militanlık ve saldırganlık ile bağdaştırıldığını ifade etmektedir. Bu bağlamda Gasprinsky Batıyı ve Rusları bir bakıma ikiyüzlülük yapmakla itham etmektedir. Ancak bu ithamlara rağmen Gasprinsky'nin pan-İslamizm anlayışında Sovyetler Birliği dönemi boyunca Ruslara yönelik pek çok olumlu ifadeye de yer verilmiş, Rusların Orta Asya bölgesine ya da kendi ifadesi ile Türkistan'a yaptıkları yatırımın, geri kazandıklarından çok daha fazla olduğu da ifade edilmiştir.⁸⁴

Özellikle “Taşkent'in Ruslar sayesinde çok geliştiği ve Kafkasya'daki pek çok şehirden daha iyi durumda olduğu” gibi ifadelerle Gasprinsky, Ruslar ile olan işbirliğinin Orta Asya halkları açısından çok büyük fayda sağladığını ifade etse de, bölgedeki kültürel ve sosyal yapının aynı hızda gelişemediğini ve toplumun bu nedenle geri kalmış yapısını koruduğuna vurgu yapmaktadır.⁸⁵ Gasprinsky tarafından bu geri kalmışlığa çare olarak ön plana çıkarılan pan-İslamizm, pan-Türkizm ve Batılılaşma gibi olgular arasında belirgin bir şekilde fark gözetilmese de bu dönemde Sait Paşa gibi pan-İslamizm ideolojisini savunan Türklerde yaygın olarak pan-Türkizm akımının ön plana çıkarılarak Türklerin bölgede oynaması gereken öncü role vurgu yapıldığı görülebilir.⁸⁶

1900'lü yılların başlarında Orta Asya'da ortaya atılan bu fikirlerin yarattığı ideoloji, Bolşeviklerin Sovyetler Birliğini kurmaları ve Orta Asya bölgesinin dış dünya ile ilişkisinin kesilmesinden yaklaşık 80 yıl sonra

⁸³ a.g.m., s.44.

⁸⁴ a.g.m., s.44-45.

⁸⁵ a.g.m., s.45.

⁸⁶ a.g.m., s.45-46.

1990'larda tekrar gündeme gelmeye başlamıştır. Aynı pan-Türkizm akımında olduğu gibi bu dönemde tekrar gündeme gelen pan-İslamizm akımında da benzer şekilde Orta Asya devletleri ile ilişkileri geliştirmek ve hatta siyasi bir birlik kurma fikirleri bu sefer de Refah Partisi tarafından ortaya atılmaya başlanmıştır.⁸⁷ İki ideoloji de benzer şekilde birlik kurma iddiaları gibi aşırı siyasal söylemlerde bulunsalar da ikisinin de bu birliği sağlayacak temel unsur konusunda farklı görüşleri bulunmakta birisi Türklüğü ön plana çıkarırken diğeri İslam'ı ön plana çıkarıyordu.⁸⁸

⁸⁷ Gamze Güngörmüş Kona, **Türkiye-Orta Asya İşbirliği Stratejileri ve Gelecek Senaryoları**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2002, s.132.

⁸⁸ **a.g.e.**, s.132.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN BEKLENTİLERİNİN KARŞILANAMAMA SEBEPLERİ

Sovyetler Birliği’nin 1991 yılında dağılmasından sonra, Orta Asya’daki Türki Cumhuriyetler de Sovyetler Birliği’ne bağlı diğer unsurlar gibi bağımsızlıklarını kazanmışlardı. Bu sürecin başlarında Türkiye, onlarla olan bağlarını kullanarak bağımsızlıklarını yeni kazanmış olan bu Türk devletleri üzerinde büyük bir etkiye sahip olmayı umuyordu. Bu bağlamda Türkiye, yeniden yapılanmalarında yardımcı olmak için bu devletlere çeşitli uzmanlık alanlarında (mühendisler, öğretmenler, güvenlik uzmanları, teknisyenler, askeri uzmanlar vb.) pek çok kişi göndermişti. Türkiye’nin tüm çabalarına rağmen zaman içerisinde bu devletler kendilerini, Türk politikacılarının beklentilerinin aksine Türkiye’ye çok fazla bağlanmayacak şekilde yapılandırdılar.

Bu bölümün amacı Türk politikacılarının Türkiye’nin Orta Asya bölgesinde hakim güç olması yönündeki beklentilerinin niçin gerçekleşmediğinin analiz edilmesidir. Bu analiz gerçekleştirilirken bir yandan Türk politika yapıcılarının Orta Asya bölgesini ve bu bölgede yaşanan gelişmeleri algılamalarındaki başarısızlık, diğer yandan Orta Asya devlet liderlerinin kendi otoriter güçlerini kaybetme korkularından dolayı dış aktörlerin bölgeye olan etkilerinden korkmaları hususlarının Türkiye’nin bölgedeki beklentilerine olan etkileri incelenecektir.

Orta Asya devletlerinin bulunduğu coğrafya ya da diğer bir adıyla Türkistan bölgesinde Sovyetlerin bölgedeki Türklerin birlikte hareket etmesini önleme yönünde belki de en önemli taktikleri bölgede sınırlara dayalı yeni ulus kimlikler inşa etme fikirleriydi.⁸⁹ Bu sayede birbirinden ayrılmış bu

⁸⁹ Malia, a.g.e., s.439.

devletler merkezi hükümete karşı bir birlik oluşturamayacaklarından bu devletlerin Ruslar tarafından kontrolü de çok daha kolay bir şekilde gerçekleşecekti. Bu ülkelerin ekonomileri, birbirlerine daha da önemlisi Rusya'ya bağımlı olmaları için, Rusya'da son kullanıcı ürünlerinin üretildiği hammadde üretim ekonomileri olarak kurulmuştu.⁹⁰ Ayrıca tüm Sovyetler Birliği için pamuğun Özbekistan'da, petrolün Azerbaycan'da ancak çeliğin Rusya'da üretildiği yani ağır sanayinin Rusya'da olduğu bir ekonomi ile sadece Orta Asya değil Sovyetler Birliği'ne bağlı tüm ülkelerin ekonomik olarak birbirlerine ve özellikle de Rusya'ya bağımlılıkları artırılmıştı.⁹¹

Türk liderler Orta Asya'da etkinliklerini artırmaya çalışırken, Orta Asya devletlerinin liderleri de kendi otoriter liderliklerini haklı çıkarmak için ülkelerindeki kötü ekonomik ve politik koşulları kullanıyorlardı. Bu bağlamda Orta Asya liderleri muhalif hareketleri baskıcı yöntemlerle saf dışı bırakma gayreti içindeydiler. Ancak bu devletlerde yaşanan gelişmeler sadece otoriter liderlik ve baskıcı rejimlerle de açıklanamaz, çünkü özellikle Fergana Vadisindeki radikal hareketler bu devletler açısından çok büyük bir güvenlik açığı yaratıyordu. Bu açığı da liderler yine kendi usulleri ile sert bir şekilde bastırıyorlardı.⁹²

Orta Asya bölgesini yönetirken Sovyetler İslama karşı baskıcı yöntemler kullanmış ve uzun yıllar süren bu baskılar Orta Asya'da yaşayan insanları yasal olmayan, gizli yapılanmalara yöneltmişti.⁹³ Sovyetlerin İslama yönelik bu baskısının üzerine bir de Orta Asya liderlerinin kendi halklarına yönelik baskıları eklenince, halkın henüz Sovyetler Birliği döneminde dahi hükümetlerine yönelik hoşnutsuzluğu artmış, zaman içerisinde bu hoşnutsuzluk bölgede radikal terörizmin de gelişmesine neden olmuştu.

⁹⁰ Olivier Roy, **The New Central Asia: The Creation of Nations**, New York, New York University Press, 2000, s.195.

⁹¹ Malia, **a.g.e.**, s.439.

⁹² Sam Nunn, Barnett R. Rubin and Nancy Lubin, **Calming the Ferghana Valley: Development and Dialogue in the Heart of the Central Asia**, Center for Preventive Action's Preventive Action Reports Volume 4, New York, The Century Foundation Press, 1999, s.53.

⁹³ Rashid, **a.g.e.**, s.40.

Bir başka gerçek de dış güçlerin Orta Asya bölgesine olan ilgileridir. Dünya politikasında etkili büyük devletler için Orta Asya bölgesi, hem güvenlik endişeleri ve hem de sunduğu ekonomik fırsatlar ile stratejik olarak çok önemlidir.⁹⁴ Bölgede radikal unsurlardan kaynaklanan terörizm tehdidi devam etse de bölgenin enerji kaynaklarının önemi nedeniyle dış aktörlerin bölgeye olan ilgileri ve bu bağlamda bölgedeki etkinliklerini artırma gayretleri kaçınılmazdır.⁹⁵ Diğer dış aktörlerin bölgede etkinliklerini artırmak istemesi de Türkiye'nin bölge üzerindeki etkisini önemli ölçüde kısıtlamaktadır.

I. SOVYET MİRASI: SOVYETLER BİRLİĞİ DÖNEMİNDE ORTA ASYA'DA YENİ ULUS İNŞA SÜRECİ VE ORTA ASYA LİDERLERİNİN OTORİTER YÖNETİM BİÇİMLERİNİN TÜRKİYE'NİN BEKLENTİLERİNE ETKİLERİ

A. Sovyetler Birliği Döneminde Orta Asya'da Yeni Ulus İnşa Süreci

Türk politikacılarının bölgeye yönelik uygulamalarında ön plana çıkarmaya çalıştıkları pan-Türkizm algısı Sovyetler Birliği döneminde ciddi değişimlere uğramış, Orta Asya'daki Türklerin yurdu olarak bilinen Türkistan ise sadece coğrafi bir bölgeyi tanımlayan bir ifadeye dönüşmüştür. Bu dönüşüm sonucunda bölgede yaşayan insanların kimlik algılamalarında ise ortak bir bilinç olarak Türklük unsurunun belirleyiciliği azalmıştır. Bu bağlamda Orta Asya devletlerinin Sovyetler Birliği dönemi geçmişleri zaman içerisinde Türkiye'nin bölgede etkinliğini artırma çabalarının da önünü kesmeye başlamıştır.

Orta Asya devletleri için ulus kimliği problemleri 1917 yılında Stalin'in Orta Asya bölgesinde yaşayan Müslüman Türk nüfusuna yönelik politikaları

⁹⁴ Sam Nunn, Barnett R. Rubin and Nancy Lubin, **a.g.e.**, s.17.

⁹⁵ Nuray Arıdıcı, Sertuğ Başaran, Meryem Kadiri, "Orta Asya Ekonomisi", **Orta Doğu, Orta Asya ve Kesişen Yollar**, der. Gamze Güngörmüş Kona, İstanbul, IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık, 2003, s.195.

ile başlamıştır. Bu kapsamda Stalin, basit fakat etkili bir planı uygulamaya koyarak, Türkistan bölgesini bölgede en fazla gerilim yaratacak şekilde beş ayrı cumhuriyete bölmüş ve bunu yaparak Müslüman Türk nüfusun dikkatini etnik veya dini tabanlı ulusçuluk fikirlerinden uzaklaştırmıştır.⁹⁶ Bu bağlamda Stalin çağın tüm diğer ideolojik akımlarının yerine bölgede sınırlara dayanan tarzda bir ulusçuluk hareketi planlamış ve bunda da başarılı olmuştur.⁹⁷

Stalin'in bu politikası öncesinde de Orta Asya bölgesinde değişik etnik kimlikler yer alsa da bu kimlikler Türk etnik kimliği altında birleşen olgulardı, ancak Stalin sonrasında bu alt kimlikler üste çıkarak ulus bilinci ortaya çıkmıştır. Daha değişik bir şekilde ifade edilirse Stalin onları yaratmadan önce Orta Asya bölgesinde birbirinden farklı ulusların olmadığı dahi söylenebilir.⁹⁸ Bu yeni yaratılan cumhuriyetlerde yaşayan insanlar zaman içerisinde kendi etnik Türk kimliklerini unutarak Stalin tarafından planlandığı şekilde yeni yaratılan cumhuriyetlerin sınırlarına dayalı etnik kimlikleri benimsemişler ve bu kimliklere dayalı uluslar inşa edilmiştir.

Stalin'in Türkistan'ı beş ayrı cumhuriyete bölme planı aynı zamanda sınır sorunlarını da beraberinde getirmiştir.⁹⁹ Sınırlar çizilirken Orta Asya'nın en önemli bölgesi sayılan Fergana Vadisi dahi üç cumhuriyet arasında paylaştırılmış, etnik denge gözetilmemiş, bu şekilde bölgede yaşanan gerilimlerin de önü açılmıştır.¹⁰⁰ Örneğin normal şartlarda Tacikistan Cumhuriyeti'ne dahil edilmesi gereken Tacik kültürel ve ekonomik merkezleri konumundaki Buhara ve Semerkant, Özbekistan Cumhuriyeti sınırlarına dahil edilmiştir.¹⁰¹ Bu uygulamaların sonucunda farklı etnik kökenlere sahip pek çok kişi kendilerini farklı ulus sınırlarının altında bulmuşlardır.

Stalin ayrıca Rusları Orta Asya bölgesine göç ettirmek ve bölgede yaşayan değişik etnik kimliklere sahip kişilere "Ruslaştırma" süreci

⁹⁶ Stephen Blank, **The Sorcerer as Apprentice: Stalin as Commissar of Nationalities 1917-1924**, Westport, CT, Greenwood Press, 1994, s.134.

⁹⁷ a.g.e., s.134.

⁹⁸ Malia, a.g.e., s.439.

⁹⁹ Rashid, a.g.e., s.37.

¹⁰⁰ a.g.e., s.36.

¹⁰¹ a.g.e., s.36.

sonucunda Rus kimliği kazandırmak sureti ile Orta Asya bölgesinde Rus nüfuzunu artırmaya gayret etmiştir.¹⁰² “Ruslaştırma” terimini Stephen M.BLANK “Sorcerer as the Apprentice” isimli kitabında şu şekilde tanımlamıştır:

“Ruslaştırma, Latinizasyon ve Krilizasyonun son adımı olup Rus kültürü ve dilini Rus olmayanlara tanıtmak ve onları Rusa dönüştürmektir.”¹⁰³

Stalin, Orta Asya’da “Ruslaştırma” sürecini bölgede ibadet etmeyi yasaklayarak ve Rusları bölgeye göç ettirerek başlamıştır.¹⁰⁴ Bunun sonucunda da Orta Asya’da huzursuzluk artmış ve isyan hareketleri başlamıştır. 1918 yılında bölgedeki Müslüman topluluklar Ruslara karşı Basmacı isyanlarını başlatmışlardır.¹⁰⁵ Basmacı isyanlarının ilkinde komünizm karşıtı, cihat, şeria, pan-Türkizm gibi ideolojileri olan çok sayıda değişik grup yer almış, ancak bu ilk Basmacı isyanının liderleri bölünmüşlükleri ve aşiretsel bağlılıkları nedeni ile birleştirici nitelikte bir hareket başlatmakta başarısız olmuşlardır.¹⁰⁶ Diğer isyanlar da bu bölünmüş yapı ve değişik pek çok grubun ortak bir ideolojiden yoksun olması nedeni ile başarısız olmuş ve 1929 yılında son Basmacı isyanı da Ruslar tarafından kolayca bastırılmıştır.¹⁰⁷

Stalin, Müslüman birliğini dağıtmak ve “Kirilleştirme”¹⁰⁸ ile “Ruslaştırma” politikalarına zemin hazırlamak için aynı zamanda “Latinleştirme”¹⁰⁹ politikasını da kullanmıştır. Stalin’in bölgedeki dillerin yazımını Latin harflerine çevirme kapsamında geliştirdiği “Latinleştirme” politikasını uygularken çok dikkatli olması ve bölgedeki Müslümanların birleşerek bu politikalara tepki

¹⁰² Blank, **a.g.e.**, s.133.

¹⁰³ Blank, **a.g.e.**, s.133.

¹⁰⁴ Blank, **a.g.e.**, s.133.

¹⁰⁵ Mehrdad Haghayeghi, **Islam and Politics in Central Asia**, New York, St. Martin’s Press, 1996, s.18.

¹⁰⁶ Rashid, **a.g.e.**, s.35.

¹⁰⁷ Rashid, **a.g.e.**, s.35.

¹⁰⁸ Stalin’in Orta Asya bölgesindeki kültürel yapıyı değiştirerek Rusların kullandığı Kiril alfabesinin Orta Asya’da da kullanılması yönünde yürüttüğü politikaya Kirilleştirme politikası denmektedir.

¹⁰⁹ Stalin’in Orta Asya bölgesinde Kirilleştirme politikası öncesinde uyguladığı ve Latin alfabesinin Orta Asya’da kullanılması yönünde yürüttüğü politikaya Latinleştirme ya da Latinization politikası denmektedir.

göstermesinin önüne geçebilmesi için esas amacı olan “Ruslaştırma” politikası ile ilgili en ufak bir ipucunu dahi vermekten kaçınması gerekmekteydi.¹¹⁰ Çünkü bu tür bir birleşmiş hareket, uygulanan politikaların başarısızlığa uğramasına neden olabilirdi. Stalin’in bu tür bir birleşmiş Müslüman tepkisinden korkmasının bir nedeni de daha önce gerçekleşen Basmacı isyanları ve bu isyanların sonucunda oluşmaya başlayan muhalif düşüncelerdi.¹¹¹

Sovyetler Birliği’nin Orta Asya’da uyguladığı dil politikasında karşısına çıkan bir başka zorluk da yeni kurulmuş olan devletlerin dilleri arasında büyük farklar olmamasıydı.¹¹² Bu nedenle “Kirilleştirme” politikası ile uygulanan dil politikası kapsamında Ruslar, Orta Asya’daki yapıyı bozarak kendi istedikleri şekilde yeni ulusları oluşturmada zorluk çekmemek için dilde farklılık yaratacak unsurları bulmaya çabaladılar.¹¹³ Örneğin Farsçayı ayırım olarak kullanarak Büyük Horasan bölgesinde Tuş ve Duşanbe arasında yaşayan tüm Farsça konuşan yazarların Tacik olduğunu iddia etmişlerdi.¹¹⁴

Sovyetler Birliği’nin tüm bu sınırlara dayalı etnik devletler oluşturma çabaları sonucunda 1991 yılında Orta Asya devletleri bağımsızlıklarını elde ettiklerinde Rusların yaratmış oldukları tüm bu farklılıklar çok belirgindi. Bazı “pan-Türkçü” grupların ortak kökenlerin önemini ortaya koymaya çalışmasına rağmen bölgedeki insanların geçmişte ortak noktaları olan “Türkistan” çoktan unutulmuştu. Olivier Roy “The New Central Asia” kitabında Stalin’in dil politikasının özünü şu şekilde anlatmaktadır:

“Daha önce var olmayan ya da kaçınılabilecek farklılıkları yaratma gayreti, Stalin’in dil politikasını tanımlayan unsurdur: Orta Asya’da daha önce Arap-Fars alfabesinin yerine gelmiş olan Latin alfabesi yerine Kiril alfabesini getirmek için Stalinizm kasten Orta Asya dilleri arasındaki farklılıkları daha da abartarak artırmıştı.”¹¹⁵

¹¹⁰ Blank, **a.g.e.**, s.134.

¹¹¹ Blank, **a.g.e.**, s.134.

¹¹² Roy, **a.g.e.**, s.75.

¹¹³ Roy, **a.g.e.**, s.75.

¹¹⁴ Roy, **a.g.e.**, s.76.

¹¹⁵ Roy, **a.g.e.**, s.173.

Sovyet politikalarının bir sonucu olarak Orta Asya’da yaşayan insanlar geçmişlerini unutmuş, daha farklı bir yapıya bürünmüş ve dolayısı ile Türk politikacılarının vurgu yaptığı ortak tarihi değerler artık eski önemini yitirmiştir. Bu bağlamda Sovyetler Birliği döneminde uygulanan politikalar o kadar başarılı olmuştur ki, Orta Asya devletleri yeni kimliklerinden vazgeçmek istememektedirler. Bu bağlamda Türkiye’nin Orta Asya bölgesinde daha hakim olma arzusu kapsamında, ne tarihsel bağlar ne de pan-Türkizmin etkisi Orta Asya devletlerinin rotasını Türkiye’ye çevirmeye yetmemektedir.

B. Orta Asya Devlet Liderlerinin Otoriter Yönetim Biçimleri

Sovyetler Birliği’nin Orta Asya devletlerine bir başka mirası da merkezi bir hükümetin tüm kararları aldığı Sovyet atili politika anlayışı içerisinde yetişmiş otoriter eğilimleri yüksek liderlerdir.¹¹⁶ Bunun sonucu olarak da Sovyetler Birliği’nin dağılması sonrasında Orta Asya ve Türkiye’de yaşayan insanların beklentilerinin aksine Orta Asya devletlerinde demokratik bir yapı kolayca yerleşemedi. Bunun yerine Orta Asya’da yaşayan insanlar Sovyetler Birliği sonrası kendilerini sadece daha değişik bir otoriter sistemin kontrolü altında buldular.¹¹⁷ Bu durum Mehرداد Haghayeghi tarafından “Orta Asya’da İslam ve Politika” kitabında şu şekilde ifade edilmektedir:

“Özellikle Kırgızistan hariç olmak üzere, günümüzün Orta Asya devlet liderleri totaliterlik ile yetişmiş Komünist politika ile iyice yoğrulmuş emektarlardır.”¹¹⁸

Ayrıca Orta Asya devletlerinin liderlerinin görevde kalma periyotları incelenecek olursa Türkmenistan ve Kırgızistan hariç diğer tüm devletlerde bu devletlerin bağımsızlıklarını kazandıkları zaman başa geçen liderlerin halen görevde oldukları görülebilir. Türkmenistan örneğine baktığımızda Sapar Murat Niyazov Türkmenbaşı’nın 1993 yılında görev süresinin beş yıl daha uzatılması kararının alındığı görülmektedir.¹¹⁹ Daha sonra da görev

¹¹⁶ Sam Nunn, Barnett R. Rubin and Nancy Lubin, **a.g.e.**, s.41.

¹¹⁷ Rashid, **a.g.e.**, s.52.

¹¹⁸ Haghayeghi, **a.g.e.**, s.134.

¹¹⁹ Haghayeghi, **a.g.e.**, s.152.

süresi uzatılan ve herhangi bir seçim olmadan ülke liderliğini bırakmayan Türkmenbaşı bu sayede vefat ettiği 21 Aralık 2006 tarihine kadar liderliği bırakmamış, ülke içi ve dışında otoriter bir yönetim tarzını benimsemiştir.¹²⁰ Türkmenbaşı'nın vefatı sonrasında 11 Şubat 2007 tarihinde gerçekleştirilebilen seçimler sonucunda devlet başkanı seçilen Gurbangulu Berdimuhammedov ise 12 Şubat 2012 tarihinde yeniden seçildiği Türkmenistan Devlet Başkanlığı görevini halen sürdürmektedir.¹²¹

Türkmenistan'da ancak Türkmenbaşı'nın vefatı sonrasında gerçekleşebilen devlet başkanlığı değişimi, Kırgızistan örneğinde de 1991 yılından beri devlet başkanlığı koltuğunda oturan Askar Akayev'e karşı Şubat-Mart 2005 tarihlerinde başlatılan Kadife/Lale Devrimi ile gerçekleşebilmiştir.¹²² Akayev sonrasında devlet başkanı olan Kurmanbek Bakiyev de 2010 yılında ülkede gerçekleşen ayaklanmalar sonrasında görevinden istifa etmek zorunda kalmış, başkanlık görevi 2011 yılına kadar geçici olarak Roza Otunbayeva'ya geçmiş¹²³ ve nihayet 30 Ekim 2011 tarihinde gerçekleştirilen seçimler sonucunda şu anki devlet başkanı Almazbek Atambayev göreve gelmiştir.¹²⁴

Kazakistan'da halen devlet başkanı olan Nursultan Nazarbayev'in görev süresi önce 2000 yılına kadar bir halk referandumu ile uzatılmış, sonrasında ise 2000 yılında parlamentodan geçen bir kanun ile hem kendisine hem de ailesine ömür boyunca politik ve yasal haklar ile politik dokunulmazlık sağlanmıştır.¹²⁵

Özbekistan'da kendisine muhalif büyük politik partileri yasaklayan ve ancak küçük partilerin politik alanda faaliyet göstermelerine izin veren İslam Kerimov; 2000 yılındaki seçimlerde %92'lik oy oranı ile yeniden başkan

¹²⁰ İsmail Birer, Bircan Dokuzlar, "Türkiye-Türkmenistan İlişkileri", **Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989-2006 (Avrasya Üçlemesi II)**, der.Mustafa Aydın, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2007, s.327.

¹²¹ <http://turkmenistanembassy.org/president-of-turkmenistan/>, Erişim Tarihi: 23.04.2013.

¹²² Mehmet Seyfettin Erol, "Bağımsızlıktan Günümüze Türkiye-Kırgızistan İlişkileri", **Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989-2006 (Avrasya Üçlemesi II)**, der.Mustafa Aydın, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2007, s.409-410.

¹²³ <http://bishkek.emb.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=122077>, Erişim Tarihi: 23.04.2013.

¹²⁴ http://www.president.kg/kg/prezident/omur_bajany/, Erişim Tarihi: 24.04.2013.

¹²⁵ Rashid, a.g.e., s.64.

seçilmiştir.¹²⁶ 2007 yılında yapılan son seçimleri de %88'lik bir oy oranı ile kazanan Kerimov, yedi yıllığına tekrar seçildiği devlet başkanlığı görevine halen devam etmektedir.¹²⁷

Tacikistan'ın kuruluşundan bu yana devlet başkanlığı görevini sürdüren İmamali Rahmanov ise uzun yıllar süren iç savaş döneminin politik karışıklıkları içerisinde görevini sürdürmüş, 27 Haziran 1997 tarihinde muhalif gruplarla imzalanan barış anlaşması sonrasında muhalif grupların hükümette yer almaya başlamasına rağmen ülkede başkanlık seçimleri gerçekleştirilmemiştir.¹²⁸ Haziran 2003'te gerçekleştirilen halkoylamasında %93'lük bir oran ile Rahmanov'un 2006 yılında sona ermesi gereken devlet başkanlığı iki dönem daha (toplam 14 yıl daha) uzatılmıştır.¹²⁹

Bu örneklerden de görülebileceği üzere Komünist sistemden çıkan Orta Asya devletlerinde Kırgızistan ve Türkmenistan hariç olmak üzere kurulduklarından bu yana devlet başkanlıklarında herhangi bir değişiklik gerçekleşmemiştir. Türkmenistan'da ancak eski devlet başkanının ölümü, Kırgızistan'da ise Kadife/Lale Devrimi sonrasında el değiştirebilen devlet başkanlıkları ve neredeyse tüm ülkelerde yapılan başkanlık seçimlerinde alınan %80-90'lık oy oranları, bu ülkelerde halen Batı tarzı bir demokrasi anlayışının tam olarak yerleşemediğinin bir göstergesidir.

Bu bağlamda Orta Asya devletlerinin liderlerinin bu kadar uzun süre başta kalabilmelerinde belki de en önemli etken olan halkın güvenlik endişeleri, Orta Asya devlet liderleri tarafından kullanılarak otoriter yönetim tarzları ve muhaliflere yönelik sert tutumları haklı gösterilmeye çalışılmaktadır. Özbekistan Devlet Başkanı İslam Kerimov'un şu cümlesi politikasını nasıl haklı çıkarmaya çalıştığına bir örnektir:

"Bölgemizde etnik ve bireysel uyumu korumak, barış ve istikrarı sağlamak, kan akmasını ve çatışmaları önlemek için güçlü bir yönetim gerekmektedir. Bana

¹²⁶ Rashid, **a.g.e.**, s.85.

¹²⁷ <http://www.mfa.gov.tr/ozbekistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 25.04.2013.

¹²⁸ Pınar Akçalı, "Bağımsızlıktan Günümüze Türkiye-Tacikistan İlişkileri", **Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989-2006 (Avrasya Üçlemesi II)**, der.Mustafa Aydın, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2007, s.439.

¹²⁹ Pınar Akçalı, **a.g.e.**, s.439.

karşı olanlar Kerimov'u bir diktatör olarak görebilirler. Eylemlerimin bir bakıma otoriter olduğunu kabul ediyorum. Ancak bunları halkımızın kalkınması ve ekonomik gelişme adına gerçekleştirdim.”¹³⁰

2002-2004 yılları arasında Taşkent/Özbekistan'da İngiliz Büyükelçisi olarak görev yapan Craig Murray'nin “Semerkant'ta Ölüm” kitabında belirttiği üzere görevine başladığı dönemde Kerimov ile gerçekleştirdiği ziyaret esnasında Kerimov'a Özbekistan'ın insan hakları sicilini düzeltmesi konusunda ifadeleri sonrasında Kerimov'un kendisine cevabı şu şekilde aktarılmaktadır:

“Özbekistan'ın düşmanlar tarafından kuşatıldığını söyledi. Afganistan, Taliban taraftarları ve onların IMU (Özbekistan İslami Hareketi)'ndeki yandaşları için hala kolay bir avdı. Tacik iç savaşını müteakiben, aşırı İslamcı militanlar komşu devletin yönetiminde pay sahibi olmuşlardı. Ayrıca Özbekistan, Rus etkisinin geri dönmesine karşı da mücadele etmek zorundaydı.”¹³¹

Murray'a göre Kerimov söz konusu tehditler ile birlikte uyuşturucu ticareti ve Çin'in Özbekistan için yarattığı tehditleri de ortaya koyar ve şu ifade ile politikasını haklı çıkarmaya çalışır:

“Bu tehditler karşısında Özbekistan kendini maalesef otoriter önlemlerle korumak zorundaydı.”¹³²

Uzun yıllar Türkmenistan Devlet Başkanlığı görevini yürüten Niyazov'un 1985 yılında Sovyet Komünist Partisi içerisinde Türkmenistan Bakanı olması örneğinde de görülebileceği üzere, Sovyet mirasının Orta Asya devletlerinde otoriter tarzdaki liderlerin ortaya çıkmasındaki etkisi büyüktür.¹³³ Bu liderler henüz Orta Asya devletleri bağımsızlıklarını kazanmadan önce de Sovyet tarzı bir politikanın içerisinde yetişmişlerdi ve bağımsızlık sonrasında da devletlerinin yönetim şeklini eski tecrübeleri ışığında gerçekleştirmeleri bu bağlamda büyük bir sürpriz değildir.¹³⁴ Türkmenistan bağımsızlığını kazandığında Niyazov sadece yaptığı işe devam etmişti ve sonrasında

¹³⁰ Haghayeghi, **a.g.e.**, s.141.

¹³¹ Craig Murray, **Semerkant'ta Ölüm**, çev. İlhami Gümüş, İstanbul, İlimyurdu Yayıncılık, 2010, s. 63.

¹³² **a.g.e.**, s.63.

¹³³ Ömer Arvasi ve Berk Özsalgır, **a.g.e.**, s.19.

¹³⁴ Ömer Arvasi ve Berk Özsalgır, **a.g.e.**, s.19-20.

Türkmenlerin lideri manasında “Türkmenbaşı” soyadını alarak soyadını çok sayıda devlet enstitüsü ve caddelere vererek bir bakıma kendisini Türkmenistan’ın illebet lideri olarak ilan etmişti.¹³⁵

Bu bağlamda her ne kadar Sovyetler dönemindeki politik geçmişlerinin etkisi olsa da Orta Asya devletlerinde otoriter tarzdaki liderliği destekleyen faktörlerden belki de en önemlisi, bölgede artan güvenlik ve istikrar kaygılarıdır. Orta Asya devletlerinin liderleri bu endişeleri kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaları sonucunda kendi otoriter yönetimlerini meşru kılma gayreti içerisine girmişlerdir. Halkın gözünde meşruiyetlerini sağlama çabaları kapsamında bu duruma bir örnek olarak Orta Asya devletlerindeki liderlerin güvenlik ve istikrarı bahane ederek ülkelerindeki vatandaşların haklarını değişik şekillerde kısıtlamalarını sağlayacak halk oylamalarıdır. Kırgızistan’da %60, Tacikistan’da %53, Kazakistan’da %40’lı rakamlarla halkın desteğinin sağlandığı bu oylamalar, halkın endişelerinin ne derece yüksek olduğunu göstermekte ve bu sayede otoriter yönetimlerin nasıl meşrulaştığını gösterme açısından önem taşımaktadır.¹³⁶ Halkoylaması sonuçları Orta Asya halklarının gerçek duygularını yansıtırsa da yansıtmasa da sonuç olarak Orta Asya ülkelerinin liderleri bu tür halkoylamaları sonucunda ülkelerindeki yönetim tarzlarını daha da meşrulaştırmaktadırlar.

II. ORTA ASYA’DA RADİKAL TERÖRİZMİN ETKİSİ

Sovyetler Birliğinin dağılması ve Sovyetlerden kaynaklanan diğer baskıların yanı sıra dini baskının da sona ermesi ile Orta Asya İslami tekrar keşfetmeye başlamıştır. Ancak bu devletlerdeki otoriter rejimler ve bozulan sosyo-ekonomik durum, bu dönemde dünyadaki radikal organizasyonlar ile ilişkileri artan Orta Asya bölgesindeki dini tabanlı organizasyonların radikal bir şekilde değişmesine de neden olmuştur. Söz konusu organizasyonlar dışında ayrıca Orta Asya bölgesinde yaşayan halk da Sovyetler Birliği’nin dağılması

¹³⁵ Ömer Arvasi ve Berk Özsalgır, **a.g.e.**, s.19-20.

¹³⁶ Halil Erkan ve Nurhak Usta, **a.g.e.**, s.274.

sonrasında kendilerini hükümetleri tarafından uygulanan bir baskı ortamı içerisinde bulmuşlardır.

Bu kapsamda Orta Asya devletleri için radikal terörizmin önemini açıklamak ve bu durumun Türkiye'nin bölgedeki etkisini ne derece kısıtladığını anlayabilmek için bölgede ortaya çıkan radikal terörizmin çıkış sebeplerinin incelenmesi gerekmektedir. Bu inceleme ile radikal terörizmin Orta Asya devletleri açısından ne derece önemli bir güvenlik endişesi yarattığı ve bu endişelerin de Türkiye ile Orta Asya devletleri arasındaki ilişkilerde nasıl etkileri olduğu ortaya konacaktır.

A. Orta Asya'da Köktencililiğin Ortaya Çıkışı

Radikal terörizm, Orta Asya devletleri 1991 yılında bağımsızlıklarını kazandıklarında bir anda ortaya çıkmamıştı. Sovyetler Birliği'nde İslam dininin baskı altına alınması sonrasında radikal akımlar ortaya çıkmaya başlamıştı. 1917 yılında Bolşevikler iktidarı ele geçirdiğinde Çarlık Rusya'sında yaşayan Rus olmayan halkın desteğini de kazanabilmek için bir haklar bildirgesi yayımlamışlardı.¹³⁷ Bu haklar bildirgesi sayesinde Orta Asya nüfusu kısa bir süre için de olsa İslam dininin gereklerini özgürce yerine getirme hakkına kavuşmuştu.¹³⁸

1920 yılına gelindiğinde ise Bolşevikler, çeşitli Müslüman organizasyonları Bakü, Azerbaycan'da büyük bir kongreye davet etmişlerdi.¹³⁹ Müslümanlar bu kongrede Bolşeviklerin kendilerine Orta Asya Müslüman cemaatini temsil edecek İslam tabanlı bir Komünist Partisi kurma hakkı vereceklerini düşünüyorlardı ve hatta bu dönemde oluşturulan yeni İslam tabanlı partinin lideri olan Mir Said Sultan Galiev, Sovyetler Birliği'nin

¹³⁷ Rashid, **a.g.e.**, s.32.

¹³⁸ Rashid, **a.g.e.**, s.32.

¹³⁹ Rashid, **a.g.e.**, s.34.

komünist politik yapısı içerisinde Müslümanların kendilerini temsil edebilmeleri için komünist bir partiye ihtiyaçları olduğuna inanıyordu.¹⁴⁰

Fakat bu dönemde Orta Asya'da yaşayan Müslüman halka yönelik tüm gelişmeler aslında sadece Bolşeviklerin politik bir oyunuydu.¹⁴¹ Bolşevikler bir süre Müslüman cemaate haklarını veriyormuş gibi davranarak onların desteğini elde etmeye çalışmışlar ve 1923 yılında Çarlık Rusya'sının Beyaz Orduyu devirmesi sonrasında Bolşevik rejimine karşı çıkan herkesle birlikte kendilerine karşı çıkmamasına rağmen Galiev'i de tutuklamışlardı.¹⁴² Bolşevikler ayrıca Orta Asya'daki Müslüman nüfusun bu bölgenin dışındaki Müslümanlarla iletişimini keserek kendileri dışında Müslüman cemaatte yaşanan gelişmelere uzak kalmalarına gayret etmişlerdi.¹⁴³

Bu çabalar bir yandan Sovyetler Birliği'nin Orta Asya bölgesinde yaşayan Müslümanları kontrol altında tutma stratejisi kapsamında gerçekleştirilirken, diğer yandan da pan-İslamizm ideolojisinden korkmalarının sonucu olarak gerçekleştiriliyorlardı.¹⁴⁴ Ancak Bolşevikler ne kadar çabalarlarsa çabalasınlar Orta Asya'da İslami fikirlerin yayılmasını engellememişlerdi. Bu kapsamda Sovyetler'in komünizme karşı tehlikeli bir ideoloji olarak görerek yok etmeye çalıştıkları İslami akımlar, Sovyet çabalarını boşa çıkaracak şekilde gizli bir şekilde bölgede yayılmış, yer altına inerek köktenleşmiş ve Sovyetlerin korkuları gerçeğe dönüşerek komünist ideolojinin karşısına daha büyük bir tehdit olarak çıkmışlardı.¹⁴⁵

Bu bağlamda Rusların dil politikaları kapsamında uyguladıkları ve başarıya ulaştıkları "Latinleştirme" ve "Kirilleştirme" politikaları ardından uygulamaya koydukları "Ruslaştırma" politikaları kapsamında uygulanan ve komünist ideolojinin de öngördüğü bölgedeki dinin etkisinin azaltılması için uygulanan baskıların, amaçlananın aksine bölgede dini değerlerin köktenleşmesine neden olduğu söylenebilir.

¹⁴⁰ Roy, **a.g.e.**, s.45.

¹⁴¹ Rashid, **a.g.e.**, s.34.

¹⁴² Rashid, **a.g.e.**, s.34.

¹⁴³ Roy, **a.g.e.**, s.53.

¹⁴⁴ Roy, **a.g.e.**, s.53.

¹⁴⁵ Haghayeghi, **a.g.e.**, s.25.

B. Köktencilğin Radikal Terörizme Dönüşmesi

Orta Asya'daki en önemli radikal terör örgütleri Özbekistan İslami Hareketi (ÖİH/Islamic Movement of Uzbekistan-IMU)¹⁴⁶ ve 1953 yılında Mohammed Takiyuddin en-Nebhani tarafından İslam tabanlı bir parti olarak kendi ifadeleri ile "Filistin'in İsrail işgalinden kurtarılması" amacı ile kurulmuş Hizb-ut Tahrir'dir.¹⁴⁷ Söz konusu örgütlerin temel ideolojileri birbirine çok yakın olup, Hizb-ut Tahrir, Orta Asya'daki tüm Müslüman ülkeleri bir çatı altında toplamak istemekte, Özbekistan İslami Hareketi ise öncelikle Özbekistan'daki rejimi devirerek burada İslami değerlerin ön planda olduğu bir devlet yapısı kurmak istemektedir.¹⁴⁸ Sonuçta iki örgütün de temel amaçları İslami temellere dayalı bir yapılanma kurmak olduğundan Orta Asya bölgesinin kalbinde yer alan Özbekistan'da yapılanmayı amaçları açısından gerekli görmektedirler.

Bu kapsamda çok sayıda terörist saldırıdan sorumlu tutulan Özbekistan İslami Hareketi, ortak çıkarları doğrultusunda El Kaide ve Hizb-ut Tahrir tarafından desteklenmektedir.¹⁴⁹ Dolayısıyla Orta Asya'da ve özellikle de Özbekistan'da meydana gelen çok sayıda terör olayında Özbekistan İslami Hareketi bu olayların tek planlayıcısı gibi gösterilse de bu terör eylemlerinde diğer örgütlerin de doğrudan ya da dolaylı destekleri göz ardı edilmemelidir.

Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra Sovyetler dönemindeki baskıcı rejimin de etkisi ile artan köktencilik hareketleri sonrasında Orta Asya'da bu değerlere daha yakın gruplar ve politik partiler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu kapsamda Özbekistan Komünist Partisi'nin Namangan'daki binasının 1991 yılı Aralık ayında protestocular tarafından basılması olayı Sovyetler Birliği dönemi sonrasında Müslüman toplumunda artan huzursuzluğun bir

¹⁴⁶ Alexei Malashenko, "Islam in Central Asia", **Central Asian Security, The New International Context**, der. Roy Allison ve Lena Jonson, Londra/Washington, D.C., Royal Institute of International Affairs/Brookings Institution Press, 2001, s.55-56.

¹⁴⁷ Yazıcı, **a.g.e.**, s.117, 121.

¹⁴⁸ Malashenko, **a.g.e.**, s.56.

¹⁴⁹ Malashenko, **a.g.e.**, s.56.

göstergesidir.¹⁵⁰ Söz konusu baskında protestocular, yetkililerin kendilerine cami yapılması konusunda izin vermemesi nedeni ile amaçlarına ulaşabilmek için parti binasını basarak çalışanları rehin aldıklarını ifade etmişlerdi.¹⁵¹

Bu rehine krizinde protestocuların kendilerine cami yapılması konusunda izin verilmemesi gibi görünürde masumca olan isteklerinin gerçekleşmemesinin sonucunda olayın parti binasını basarak insanları rehin alacak seviyeye kadar gitmesi köktencililiğin artık radikalleşmeye başladığı ve din uğruna şiddet unsurunun meşrulaşmaya başladığının bir göstergesidir. Bu olayın diğer bir önemi de protestocuların başında daha sonra Özbekistan İslami Hareketi'nin kurucusu olacak Tahir Yuldaşev'in bulunması ve parti binasını bastıklarında "Fergana İslam Cumhuriyeti"ni kurduklarını ilan etmeleriydi.¹⁵²

Namangan bölgesinde köktencililiğin giderek artmasında etkili olan bir başka unsur da Suudi Arabistan'ın bölgede ortaya çıkan radikal gruplara ait cami ve medreselere maddi yardımda bulunmasıydı.¹⁵³ Buralarda verilen eğitim ile bölgede yaşayan insanlar, İslam'ın temel değerlerini değil bu grupların yaymaya çalıştıkları ideolojileri öğreniyorlardı.¹⁵⁴ Bu durum da en çok bölgede giderek güçlenen Yuldaşev ve Namangani'nin işine geliyordu.

Yuldaşev ve Namangani başlangıçta parlamentoya barışçıl yollarla girmeye çalışan, daha ılımlı çizgide görünen İslami Rönesans Partisi'nin mensuplarıydılar, fakat bu parti kendi amaçları açısından fazla ılımlı bir çizgide olduğundan bir süre sonra kendi yollarını çizmek için buradan ayrılarak amacı ülkede adalet ve düzeni Şer'i sisteme dayandırmak olan Adalet Partisini kurdular.¹⁵⁵ Ancak Özbekistan'da Kerimov hükümetinin kendilerine uyguladığı baskının giderek artması sonrasında 1992 yılında

¹⁵⁰ Haghayeghi, **a.g.e.**, s.137.

¹⁵¹ Haghayeghi, **a.g.e.**, s.137.

¹⁵² Cengiz Sürücü, "Türkiye-Özbekistan İlişkilerinin Üç Devresi", **Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989-2006 (Avrasya Üçlemesi II)**, der.Mustafa Aydın, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2007, s.356.

¹⁵³ Rashid, **a.g.e.**, s.138.

¹⁵⁴ Rashid, **a.g.e.**, s.138.

¹⁵⁵ Haghayeghi, **a.g.e.**, s.88.

Yuldaşev ve Namangani, Tacikistan'a kaçarak burada Özbekistan İslami Hareketi'ni kurdular.¹⁵⁶

Tacikistan'da Tacik İslami Rönesans Partisi'ne katılan Yuldaşev ve Namangani burada kendileri için gereken desteği ve uygun ortamı bulmuş oldular.¹⁵⁷ Ancak Tacikistan'da iç savaşın başlaması ile birlikte Yuldaşev ve Namangani'nin yolları bir süre birbirinden ayrıldı. Yuldaşev, Tacikistan'dan Afganistan'a kaçarak burada Taliban sayesinde ihtiyacı olan parasal ve silahsal desteği bulmuş oldu.¹⁵⁸ Afganistan'dan sonra bölgedeki diğer Müslüman ülkelere de seyahatler gerçekleştiren Yuldaşev, seyahatleri esnasında çok sayıda radikal unsurun temsilcisi ile tanışma fırsatı bulmuş ve bu sayede fikirlerini geliştirerek olgunlaştırma fırsatını yakalamış oldu.¹⁵⁹

Adalet Partisi kapatılıp üyeleri tutuklandığında Yuldaşev gibi Tacikistan'a kaçan Namangani, Tacikistan'daki iç savaş başladığında Yuldaşev gibi değişik ülkelere gitmek yerine burada kalarak radikal unsurların yanında hükümet güçlerine karşı savaşmayı tercih etmişti.¹⁶⁰ Rusların taktiklerini iyi bildiği için çatışmalarda radikal unsurlara büyük fayda sağlayan Namangani, iç savaşın bitmesi için Tacikistan hükümeti tarafından kendilerine teklif edilen barış önerisinin İslami Rönesans Partisi tarafından kabul edilmesi sonrasında kendi hedefleri doğrultusunda savaşmaya devam etmek istese de bağlı olduğu kuvvetlerin savaşı bırakması nedeni ile geri adım atmak zorunda kalmıştı.¹⁶¹

Yuldaşev'in seyahatleri esnasında kurduğu bağlantılar ve Namangani'nin Tacikistan'da savaş sırasında elde ettiği tecrübeler bölgede önemli bir çevre edinmelerini ve aynı zamanda geniş bir tabana hitap edebilmelerini kolaylaştırmıştır. Bu kapsamda Taliban'dan da ciddi seviyede destek alarak Afganistan'ın kuzeyinde Mezar-ı Şerif yakınlarında eğitim kamplarını, Kabil, Kandahar ve Mezar-ı Şerif'te ise politik yapılarını kurmuş

¹⁵⁶ Sürücü, **a.g.e.**, s.356.

¹⁵⁷ Rashid, **a.g.e.**, s.140.

¹⁵⁸ Rashid, **a.g.e.**, s.140.

¹⁵⁹ Rashid, **a.g.e.**, s.140-141.

¹⁶⁰ Rashid, **a.g.e.**, s.142.

¹⁶¹ Rashid, **a.g.e.**, s.144.

ve bu sayede Afganistan'ın değişik bölgelerinden temin ettikleri elemanları eğiterek Fergana Vadisi'ne ulaştırabilme şansına sahip olmuşlardır.¹⁶²

Yuldaşev ve Namangani gibi Orta Asya'daki diğer radikal terörist unsurlar da kendilerine güçlü bir taban ve destek sağlamaları sonrasında önce bölgede huzursuzluk yaratarak mevcut hükümetleri devirmek, sonrasında ise nihai hedefleri olan Şer'i esaslara dayalı devletler oluşturma amaçları taşımaktadırlar. Söz konusu tehlike nedeniyle de Orta Asya devletleri hem birbirleri hem de bölgede etkili olabilecek diğer devletler ile güvenlik anlaşmaları yapmak yoluna gitmişlerdir. Orta Asya devletlerinin giderek artan güvenlik ihtiyaçları 1999 yılında Özbekistan'da gerçekteşirilen bombalama eylemleri ile daha da açığa çıkmıştır.

Bu bağlamda 16 Şubat 1999 tarihinde Özbekistan Devlet Başkanı Kerimov'a karşı Taşkent'te gerçekteşirilen bombalı suikast giriřimi¹⁶³; hem terör örgütlerinin bölgedeki etkinliğini, hem de bu eylemin sonucunda Özbekistan-Türkiye ilişkilerinin durumunu göstermesi açısından önemli bir gelişmedir. Bu olaydan sonra Kerimov, Özbekistan İslami Hareketi dahil tüm terör örgütlerini, kendisine muhalif oluşumları, Erk ve Birlik gibi partileri, Taliban'ı, Çeçen direnişçileri, Pakistan'ı, Birleşik Arap Emirliklerini ve hatta Türkiye'yi bile bu eylemde bir şekilde rolleri olduğu gerekçesi ile suçlamıştı.¹⁶⁴ Taşkent'te meydana gelen bu eylemi kimin gerçekteşirdiği konusu açıklık kazanmasa da bazı komplo teorisyenleri tarafından bu eylemin güvenlik endişelerinin had safhaya çıkarılması sureti ile Özbekistan'ın, Rusya Federasyonu'nun başını çektiği Bağımsız Devletler Topluluğu'nun askeri kanadına tekrar katılması amacıyla Ruslar tarafından gerçekteşirildiği iddiaları ortaya atılmıştı.¹⁶⁵ Hatta bazı komplo teorisyenleri tarafından bu eylemin bizzat Kerimov tarafından kendi rejimine destek bulmak amacıyla gerçekteşirildiği dahi iddia edilmışti.¹⁶⁶ Bu iddiaların

¹⁶² Rashid, **a.g.e.**, s.164.

¹⁶³ Sam Nunn, Barnett R. Rubin and Nancy Lubin, **a.g.e.**, s.7.

¹⁶⁴ Rashid, **a.g.e.**, s.151.

¹⁶⁵ Sam Nunn, Barnett R. Rubin and Nancy Lubin, **a.g.e.**, s.54.

¹⁶⁶ Sam Nunn, Barnett R. Rubin and Nancy Lubin, **a.g.e.**, s.55.

gerçekliği konusu tartişmalı olsa da bu eylemin uluslararası ortamda yarattığı etkiler dikkat çekicidir.

Bu bağlamda Özbek yetkililerin Türkiye'yi sınır dışı edilmiş Özbek muhalif lider Muhammed Salih ve radikal gruplara ev sahipliği yapmakla suçlamaları neticesinde Türk-Özbek ilişkileri ciddi zarar görmüştür. Özbek yetkililer tarafından yapılan tüm suçlamalar reddedilse ve bu iddiaları doğrular nitelikte herhangi bir kanıt olmasa da Kerimov tarafından Taşkent bombalamalarına karıştığı iddia edilen iki Özbek vatandaşının Özbekistan'a iadesinde yaşanan gecikme nedeniyle iki ülke arasındaki ilişkiler gerilmiş, Özbekistan ülkedeki on iki Türk okulunu kapatmış, Türkiye'deki Özbek öğrencileri geri çağırılmış ve Özbek yetkililer Necmettin Erbakan ile Türk işadamlarını Özbekistan'da radikal terörizmin yayılmasına destek vermekle suçlamışlardı.¹⁶⁷ Bölgede bu ve benzeri şekilde yaşanan terör olaylarının meydana getirdiği güvenlik endişeleri Türkiye'nin bölgedeki etkisini azaltmış, Orta Asya ülkelerinin Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti gibi bölgesel güçlere yönelmelerine neden olmuştur.

III. DIş GÜÇLERİN ETKİSİ

Orta Asya devletleri, bölgenin karmaşık etnik yapısı ve özellikle radikal terör örgütlerinin varlığı nedeniyle oluşan güvenlik sorunları nedenleri ile değişik sorunlar yaşamaktadırlar. Buna rağmen bölgede yer alan zengin petrol ve doğalgaz rezervleri, Orta Asya bölgesini dış güçler açısından çekici bir konuma sokmaktadır. Ekonomik kaygılar dışında güvenlik endişeleri de Türkiye dışında başka ülkelerin de Orta Asya devletleri ile yakın ilişkiler kurma gayreti içerisine girmelerine neden olmaktadır.

Orta Asya'da uzun yıllar süren Sovyet hakimiyeti ve bu dönemde Sovyetlerin uyguladıkları politikalar sonucunda Rusya Federasyonu kendisini bölgenin doğal lideri olarak görse de, Türkiye ideolojik sebepler ve özellikle

¹⁶⁷ Winrow, "Turkey and Central Asia", s.212-213.

pan-Türkizm ideolojisinin etkisi ile kendisini Orta Asya devletlerinin “Büyük Kardeşi/Ağabeyi” olarak görme eğilimindedir. İran, kendi Şii ideolojisini bölgede yaymaya çalışırken, Çin Halk Cumhuriyeti de Rusya Federasyonu gibi arka bahçesi olarak gördüğü bölgede etkinliğini artırmaya çalışmaktadır.

Tüm bu bölgesel güçlere ilave olarak ABD ve AB gibi küresel güçler de ekonomik ve stratejik nedenlerle Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmek istemektedir. Ancak tüm bu beklentilere rağmen uzun yıllar Orta Asya bölgesinde süren Sovyet egemenliği ve Rusların arka bahçelerini başka devletlere kaptırmak istememeleri diğer güçlerin bölgedeki etkinliklerini önemli oranda kısıtlamaktadır. İsrail, Pakistan gibi diğer bazı ülkelerin de Orta Asya bölgesinde belirli ölçüde etkileri olsa da, bu etkilerin diğerlerine kıyasla olması nedeniyle bu ülkelerin Orta Asya devletlerine yönelik girişimleri analiz dışında bırakılmıştır.

A. Amerika Birleşik Devletleri (ABD)

ABD'nin Orta Asya bölgesine olan ilgisi Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra artmaya başlamıştır. Bu kapsamda Clinton Hükümetinin Mayıs 1997'de gerçekleştirdiği “A National Security Strategy for A New Century” başlıklı açıklamasında da görüleceği üzere bölgenin zengin doğal kaynakları yanında istikrar ve güvenlik endişeleri diğer ülkeleri olduğu gibi ABD'yi de bölgeye çekmektedir:

“İstikrarlı ve zengin bir Kafkasya ve Orta Asya, Akdeniz'den Çin'e kadar istikrar ve güvenliğin sağlanmasına ve aynı zamanda Hazar Denizi petrol ve doğalgaz kaynaklarının güçlü ABD ticari katılımı ile birlikte hızlıca gelişmesi ve uluslararası marketlere taşınmasına yardımcı olacaktır.”¹⁶⁸

Bu kapsamda bölge ülkeleri içerisinde özellikle Özbekistan'ın doğal kaynaklarının yanı sıra stratejik konumu bölgedeki önemini artırmaktadır.

¹⁶⁸ Dönemin ABD Başkanı William J. Clinton'ın Mayıs 1997'de gerçekleştirdiği “A National Security Strategy for a New Century” başlıklı açıklaması, <http://clinton2.nara.gov/WH/EOP/NSC/Strategy/>, Erişim Tarihi: 27.04.2013.

1996 yılına kadar iyi olmayan ABD-Özbekistan ilişkileri, Rusya Federasyonu'nun artan etkisi ve ABD'nin İran'ı bölgeden uzak tutma çabaları ile birleştiğinde Özbekistan'daki insan hakları ihlallerine yönelik eleştiriler göz ardı edilerek zaman içerisinde gelişmiş, ABD şirketlerinin bölgedeki yatırımları artmıştır.¹⁶⁹

ABD'nin bölge ülkeleri ile askeri ilişkileri kapsamında NATO'nun Barış İçin Ortaklık (BİO) programı önemli bir yer tutmaktadır. Bu kapsamda Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın 1994 yılında, Tacikistan ise 2002 yılında katıldığı BİO programı,¹⁷⁰ NATO'nun bölgedeki devletler ile işbirliğinin artması yönünde olumlu katkılar sağlamaktadır. Ayrıca BİO programı sayesinde, NATO'nun Soğuk Savaş sonrasında değişen rolü kapsamında Orta Asya bölgesinde daha aktif bir rol oynayarak bölgesel güvenliğe katkı sağlanmaktadır. Bölgesel güvenliğe sağlanan bu katkı, ABD'nin Orta Asya bölgesinde güvenlik, siyasi ve ekonomik yöndeki menfaatleri gereği üreteceği politikaların daha rahat uygulanması için gereken istikrarlı ortamın sağlanması açısından da önemlidir.¹⁷¹

ABD'nin BİO programı kapsamında bölgedeki ülkelerle güvenlik bağlamında sağladığı ilişkiler, 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'de gerçekleşen terör saldırıları sonrasında daha artmış, ABD'nin Afganistan'a düzenlediği harekate destek amacı ile Özbekistan'daki Kharshi-Hanabad Üssü ve Kırgızistan'daki Manas Üssüne ABD askerleri konuşlanmıştır.¹⁷² ABD'nin "War on Terror/Terörizme Karşı Savaş" sloganı ile Afganistan'a müdahalesinde ABD askerlerine önemli lojistik ve taktik avantajlar sağlayan Orta Asya devletlerindeki bu üsler sayesinde ABD bölgede uzun süreli bir askeri varlık bulundurabilme şansına kavuşmuştur.

¹⁶⁹ Rashid, a.g.e., s.82.

¹⁷⁰ NATO Barış İçin Ortaklık Anlaşması İmza Tarihleri, http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_82584.htm, Erişim Tarihi: 27.04.2013.

¹⁷¹ Bilgin Erdoğan, "ABD'nin Orta Asya Siyaseti", **Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri**, der.Mim Kemal ÖKE, İstanbul, Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd.Şti., 1999, s.236.

¹⁷² S.Neil MacFarlane, "The 'R' in BRICS: Is Russia an Emerging Power?", **International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)**, Sayı:82, No:1, Perspectives on Emerging Would-Be Great Powers, Ocak 2006, s.50.

Bu kapsamda her ne kadar Rusya Federasyonu; hemen arka bahçesinde ABD askeri varlığı görmek istemese de bu dönemde, hem bölge ülkeleri üzerinde ABD askeri varlığının reddedilmesi yönünde yeterince etkili politikalar üretememesi, hem de “Çeçenistan, dünya ekonomisine uyum, stratejik caydırıcılık ve silah kontrol rejimlerinin devamının sağlanması” gibi hususlardaki muhtemel kazanımlarından dolayı en azından aktif bir şekilde ABD’nin bölgede askeri varlık tesisine engel olma girişiminde bulunmamıştır.¹⁷³

Bu kapsamda Orta Asya bölgesindeki askeri üsler ABD’ye Afganistan’daki operasyonlarını sürdürebilmesi için önemli bir taktik avantaj sağlamıştır. ABD ayrıca stratejik olarak askeri varlığı ile bölgedeki çıkarlarını koruyabilme ve gerektiğinde bu bağlamda olaylara kendi çıkarları doğrultusunda müdahale edebilme avantajına da kavuşmuştur.

2002 yılında ABD Merkez Kuvvetler (CENTCOM) Komutanı olan General Tommy R.Franks, Özbekistan’ın başkenti Taşkent’te 24 Ocak 2002 tarihinde gerçekleştirilen basın toplantısında Kharshi-Hanabad Üssünde ABD’nin 25 yıl daha kalması ihtimali ile ilgili kendisine sorulan soruyu şu şekilde cevaplamıştır:

“Hayır, aslında Kharshi-Hanabad Hava Üssü’nün 25 yıl kullanımına izin veren bir anlaşma yok. Bizim şimdiye kadar söylemiş olduğumuz şey şu ana kadar bölgedeki tüm devletlerle çok iyi seviyede işbirliği sağlamış olsak da bölgedeki herhangi bir ülkede sürekli bir varlık göstermeyi beklemiyoruz. Ben Özbekistan da dahil olmak üzere bölgedeki diğer devletlerin bizimle işbirliği yapmaya devam etmesini bekliyorum. Fakat ne Özbekistan ne de Orta Asya’daki diğer devletlerle uzun vadeli herhangi bir anlaşma gerçekleştirmedik.”¹⁷⁴

General Frank’in de belirttiği gibi ABD’nin bölge ülkeleri ile askeri üslerin kullanımı konusunda uzun vadeli anlaşmalar gerçekleştirilememiş olması nedeniyle bölgedeki değişen politik dengeler nedeniyle değişik dönemler askeri üslerin kapatılacağı açıklamaları yapılmış ve nitekim ABD, 2005

¹⁷³ MacFarlane, a.g.m., s.50.

¹⁷⁴ “Head of U.S. Central Command to Visit Uzbekistan”, 25 Ocak 2002 <http://uzbekistan.usembassy.gov/pr012502.html>, Erişim Tarihi: 25.04.2013.

yılında Özbekistan'daki Kharshi-Hanabad Üssünün kullanımı hakkını kaybetmiş¹⁷⁵, Kırgızistan'da ise 2010 yılındaki ayaklanmalar sonrasında Manas Üssünün askeri amaçlarla kullanımı yasaklanmış, üssün sadece Afganistan'daki askerlerin ulaşımı maksadıyla 2014 yılına kadar kullanılabileceği açıklanmıştır.¹⁷⁶

Bu bağlamda her ne kadar “askeri üs/military base” statüsünde olmasa da Kırgızistan'daki Manas Üssü halen “transit üssü” statüsünde ABD tarafından kullanılmaktadır.¹⁷⁷ Bu varlığın en azından ABD'nin Afganistan'dan çekilmeyi planladığı 2014 yılına kadar devam edeceği öngörülse de, Rusya Federasyonu'nun bölgede artan etkisi nedeni ile bölge ülkeleri 2014 sonrasında ABD'nin askeri üs isteklerine olumlu cevap vermeyebilirler.

ABD'nin Özbekistan'daki askeri üssünü kaybetmesine de Andican isyanı neden olmuştur. Özbekistan'da Kerimov hükümetinin 2005 yılı Mayıs ayında Andican'daki isyana sert müdahalesi sonrasında ABD ile Özbekistan arasındaki ilişkilerde gerileme meydana gelmiştir. ABD ve bazı batılı ülkeler Kerimov hükümetini isyanı bastırırken silahsız sivillere karşı orantısız güç kullanmakla suçlamış, BM olaylar sonrasında Andican'dan Kırgızistan'a kaçan mültecilerin Romanya'ya ilticalarına yardımcı olmuş ve tüm bu gelişmeler sonrasında bir tepki olarak Kerimov hükümeti ABD birliklerinin Hanabad Üssü'nü 6 ay içerisinde boşaltmaları yönünde Özbek Senatosu tarafından 26 Ağustos 2005 tarihinde alınan kararı onaylamıştır.¹⁷⁸

Tüm bu gelişmelere ve ABD ile Orta Asya devletleri arasında zaman zaman yaşanan sorunlara rağmen, hem ABD'nin bölgeden askeri, siyasi ve ekonomik çıkarları, hem de Orta Asya devletlerinin Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti'ne karşı denge unsuru olarak ABD'yi kullanmaları

¹⁷⁵ “Uzbekistan kicks US out of military base”, 1 Ağustos 2005 tarihli Guardian Gazetesi, <http://www.guardian.co.uk/world/2005/aug/01/usa.nickpatonwalsh>, Erişim Tarihi: 25.04.2013.

¹⁷⁶ “US seeking extension of Manas air base lease”, 16 Ocak 2013 tarihli Stars and Stripes Gazetesi, <http://www.stripes.com/news/us-seeking-extension-of-manas-air-base-lease-1.204094>, Erişim Tarihi: 25.04.2013.

¹⁷⁷ “US seeking extension of Manas air base lease”, 16 Ocak 2013 tarihli Stars and Stripes Gazetesi, <http://www.stripes.com/news/us-seeking-extension-of-manas-air-base-lease-1.204094>, Erişim Tarihi: 25.04.2013.

¹⁷⁸ “Uzbekistan kicks US out of military base”, 1 Ağustos 2005 tarihli Guardian Gazetesi, <http://www.guardian.co.uk/world/2005/aug/01/usa.nickpatonwalsh>, Erişim Tarihi: 26.04.2013.

nedenleriyle ABD'nin bölge ile ilişkileri sağlam bir temelde devam etmektedir. Son dönemde Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesinde yaşanan gelişmeler nedeni ile ABD'nin bölgeye ilgisi azalmış gibi gözükse de bölgenin stratejik önemi nedeni ile ABD'nin bölgede önemli bir güç olarak varlığını sürdürmesi beklenmektedir.

B. Rusya Federasyonu

Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra Rusya Federasyonu, özellikle bölgedeki Sovyet geçmişi ve bölgeye olan coğrafi yakınlığı gibi nedenlerle bölgede önemli bir oyuncu haline gelmiştir. Bu bağlamda Rusya Federasyonu diğer dış güçleri Orta Asya bölgesinden uzak tutabilmek ve bölgede etkinliğini sürdürebilmek için Orta Asya devletlerini Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) organizasyonu altında bir araya getirmiştir.¹⁷⁹ Ancak Rusya Federasyonu'nun bu planı tam olarak başarıya ulaşamamış, Orta Asya devletleri değişik uluslararası organizasyonlara da dahil olarak dış politikada daha bağımsız olabilme ve Rusya Federasyonu'nun kendi üzerlerindeki etkisini kısıtlamaya gayret etmişlerdir. Bu bağlamda Orta Asya devletlerinin özellikle NATO ile geliştirdikleri ilişkiler Rusya Federasyonu'nu rahatsız etmektedir.

Rusya Federasyonu'nun Orta Asya bölgesindeki güvenlik stratejisi "Yakın Çevre Doktrini" kapsamında gelişmiş ve bu kapsamda Orta Asya ve Kafkasya bölgesinin güvenliği ve istikrarının sağlanmasının Rusya Federasyonu'nun güvenliği açısından önemine vurgu yapılmış, özellikle Orta Asya bölgesinde etkin bir güç haline gelmesi yolunda politikalar izlenmesi gerektiği vurgulanmıştır.¹⁸⁰

¹⁷⁹ Lena Jonson, "Russia and Central Asia", **Central Asian Security, The New International Context**, der. Roy Allison ve Lena Jonson, Londra/Washington, D.C., Royal Institute of International Affairs/Brookings Institution Press, 2001, s.97.

¹⁸⁰ Arda Aygül, Çağla Biçel, Banu Şennur Özdemir, "Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Sonra Orta Asya'da Güvenlik Alanında Oluşan Değişimler", **Orta Doğu, Orta Asya ve Kesişen Yollar**, der. Gamze Güngörmüş Kona, İstanbul, IQ Kültür ve Sanat Yayımcılık, 2003, s.108.

Rusya Federasyonu, "Yakın Çevre Doktrini"nin de etkisiyle hemen arka bahçesi olarak gördüğü Orta Asya bölgesinde NATO'nun etkin bir güç olarak var olmasını istememektedir. Bu nedenle özellikle güvenlik alanında daha etkin olabilmek için Rusya Federasyonu'nun öncülüğünde Türkmenistan hariç diğer dört Orta Asya devletinin de katılımı ile Taşkent'te 15 Mayıs 1992 tarihinde imzalanan Ortak Güvenlik Anlaşması (Treaty of Collective Security)¹⁸¹ Rusya Federasyonu'nun NATO ve dolayısıyla ABD'ye karşı bir hamlesi olarak görülebilir.¹⁸² Anlaşmaya imza atmasına rağmen bir süre sonra askeri toplantılara da katılmayan Özbekistan, Nisan 1999 yılında anlaşmayı resmi olarak uzatmayacağını ilan etmiştir.¹⁸³

Orta Asya devletleri ile askeri ilişkilerini geliştirmek için yaptığı anlaşmaların yanı sıra bölgedeki gelişmeler ve radikal terörizmin etkisi de Rusya Federasyonu'nun Orta Asya devletleri ile olan askeri ilişkilerinin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu kapsamda 1990'ların başlarında Tacikistan'da meydana gelen olayların etkisi ile Rusya Federasyonu ile Özbekistan arasındaki askeri ilişkiler gelişmeye başlamıştır. 1992-1993 yıllarında Tacikistan'da yaşanan ve İç Savaş olarak da adlandırılan olaylarda Rusya Federasyonu ve Özbekistan askeri birlikleri birlikte olaylara müdahale etmiş ve Tacikistan'daki olayların seyrini değiştirmişlerdir.¹⁸⁴

Rusya Federasyonu'nun bölgede tekrar etkin bir güç olarak Sovyetler Birliği dönemindeki gibi etkili olmasından korkan Orta Asya devletleri, mümkün olduğunca güvenlik alanında Rusya Federasyonu'ndan bağımsız olarak hareket etmeye çalışmışlar, BDT bünyesinde ortak ordu kurulması gibi fikirlere karşı çıkmışlardır.¹⁸⁵ Ancak yine de Tacikistan örneğinde görüleceği üzere bölgedeki radikal unsurların iç savaşa neden olacak kadar güçlü olmaları nedeniyle Orta Asya ülkeleri Rusya Federasyonu'nun askeri

¹⁸¹ Anlaşmayı gerçekleştiren ülkelerin dahil olduğu yapıya "Collective Security Treaty Organization/Ortak Güvenlik Anlaşması Örgütü" adı verilmektedir.

¹⁸² Lena Jonson, **a.g.e.**, s.104.

¹⁸³ Lena Jonson, **a.g.e.**, s.105.

¹⁸⁴ Lena Jonson, **a.g.e.**, s.105.

¹⁸⁵ Ahmet T.Kuru, "Uluslararası Ortam ve Bölgesel Entegrasyon Teorileri Işığında Türk Birliği Meselesi", **Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri**, der.Mim Kemal ÖKE, İstanbul, Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd.Şti., 1999, s.175-176.

yardımına ihtiyaç duymaktadırlar. Bu durum bölgede hem Türkiye hem de diğer güçlerin daha etkin bir rol oynamasını engellemektedir.

Ekonomik açıdan bakıldığında ise Rusya Federasyonu ve Orta Asya devletleri ortak çıkarları gereği işbirliği yolunu seçmişlerdir. Bu bağlamda Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra coğrafi olarak kara devleti statüsünde olan Orta Asya devletlerinin mallarını ihraç edebilmek için Rusya Federasyonu'na, Rusya Federasyonu'nun ise bu ülkelerle ilişkilerini sürdürebilmek ve halihazırda var olan Orta Asya pazarını kaybetmemek için birbirleri ile ekonomik ilişkilerini sürdürmeye ihtiyaçları vardı.¹⁸⁶ Bu nedenle Rusya Federasyonu ile Orta Asya devletleri arasındaki ticari ilişkiler Orta Asya devletleri bağımsızlıklarını kazandıktan sonra da artarak devam etmiştir. Bu kapsamda Hazar Petrollerinin başta olmak üzere bölgedeki petrol ve doğalgazın pazarlanması için çok fazla alternatifine sahip olmayan Orta Asya devletleri ile Rusya Federasyonu arasında petrol/doğalgaz boru hattı ve transit geçiş anlaşmaları gerçekleştirilmiştir.¹⁸⁷

C. Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC)

ÇHC'nin Orta Asya bölgesine olan ilgisi büyük oranda güvenlik endişeleri ve bölgedeki doğal kaynakların yarattığı potansiyel ekonomik çıkarlara dayanmaktadır. ÇHC'nin Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ile olan sınırları özellikle ekonomik anlamda kendisine avantaj sağlamakla birlikte güvenlik problemlerini de beraberinde getirmektedir. ÇHC'nin bölgeye yönelik söz konusu güvenlik ve ekonomik alanlarındaki ilgisi Şangay İş Birliği Örgütü ile somutlaşmıştır.

¹⁸⁶ Vladimir Baranovsky, "Russia and Asia: Challenges and Opportunities for National and International Security", **Russia and Asia The Emerging Security Agenda**, der. Gennady Chufrin, New York, Oxford University Press, 1999, s.19.

¹⁸⁷ Martha Brill Olcott, "Central Asia, Russia and the West", **Russia and Asia The Emerging Security Agenda**, der. Gennady Chufrin, New York, Oxford University Press, 1999, s.147-148.

Bu kapsamda 1996 yılında organizasyona adını veren ÇHC'nin Şangay şehrinde bir araya gelen ÇHC, Rusya Federasyonu, Tacikistan, Kazakistan ve Kırgızistan, zirvede güvenlik ve ekonomik alandaki ilişkilerin artırılması amacıyla Şangay Beşlisi'nin kurulması yönünde bir karar almışlardır.¹⁸⁸ Şangay Beşlisi, 2000 yılında Duşanbe'de yapılan görüşmelerde Özbekistan'a gözlemci statüsü verilmesi sonrasında Şangay Forumu adını almış, 2001 yılı Temmuz ayında ise Özbekistan'ın organizasyona tam üyeliği sonrasında halen kullanılmakta olan Şangay İş Birliği Örgütü adını almıştır.¹⁸⁹

Orta Asya bölgesi kaynaklı terör tehdidi ÇHC açısından önemli bir endişe kaynağıdır. Orta Asya kaynaklı terör örgütleri, ÇHC'nin Sincan bölgesindeki güvenlik problemlerini kullanarak kendileri için uygun ortam yaratma gayretindedirler. Bu bağlamda Sincan bölgesinde yaşayan 7 milyon civarındaki Uygur'un Sovyetler Birliği'nin yıkılması ve Orta Asya devletlerinin bağımsızlıklarını kazanmaları sonrasında artan bağımsızlık istekleri bu bölgedeki terör örgütlerinin işlerini kolaylaştırmaktadır.¹⁹⁰

Söz konusu terör örgütlerinden özellikle Özbekistan İslami Hareketi, (kuşkusuz kendi amaçları doğrultusunda) Sincan bölgesinin bağımsızlığı yolunda en büyük desteği veren örgüttür ve bu örgütün Sincan bölgesindeki faaliyetleri nedeniyle, Özbekistan ile ÇHC hükümetleri Özbekistan İslami Hareketi'ne yönelik mücadeleleri kapsamında birbirleri ile daha yakın ilişkiler kurmuşlardır.¹⁹¹

Ayrıca ABD'de 11 Eylül 2001 tarihinde meydana gelen terör saldırıları sonrasında ABD'nin Afganistan'a olan müdahalesi, Rusya Federasyonu, ÇHC, Özbekistan ve ABD'yi birbirlerine güvenlik bağlamında yakınlaştırmıştır.¹⁹² Bu gelişmeler sonucunda Özbekistan İslami Hareketi, özellikle Afganistan'da büyük oranda güç kaybına uğrasa da halen

¹⁸⁸ Rashid, **a.g.e.**, s.202.

¹⁸⁹ Rashid, **a.g.e.**, s.203.

¹⁹⁰ Guangcheng Xing, "China and Central Asia", **Central Asian Security, The New International Context**, der. Roy Allison ve Lena Jonson, Londra/Washington, D.C., Royal Institute of International Affairs/Brookings Institution Press, 2001, s.161.

¹⁹¹ Rashid, **a.g.e.**, s.204-205.

¹⁹² Rashid, **a.g.e.**, s.204-205.

Özbekistan ve ÇHC başta olmak üzere bölge ülkeleri için önemli bir tehdit unsuru olmayı sürdürmektedir. Bu nedenle bölgeden kaynaklanan terör tehdidi devam ettiği müddetçe ÇHC için Orta Asya güvenlik bağlamında önemini koruyacaktır.

Diğer yandan ÇHC ve Orta Asya devletleri arasındaki ekonomik ilişkilerden taraflar büyük fayda sağlamaktadır. ÇHC için Orta Asya devletlerinin sahip oldukları doğal kaynaklar büyük önem taşımaktadır. Ancak ÇHC için bölge ne kadar önemliyse, bölgenin ve hatta dünyanın en hızlı büyüyen ekonomilerinden biri olan ÇHC de Sovyetler Birliği'nden ayrıldıktan sonra Rusya Federasyonu'na olan bağımlılıklarını azaltmak isteyen ve aynı zamanda ekonomilerini yeniden düzenleyen Orta Asya devletleri için büyük bir fırsat olmuştur. Çok hızlı büyüyen ve bu kapsamda büyük miktarda enerjiye ihtiyaç duyan ÇHC, bu enerji ihtiyacını bölgedeki geniş petrol ve doğalgaz kaynakları sayesinde daha rahat karşılarken, bu sayede Orta Asya devletleri de ekonomilerinin gelişmesi için gereken kaynakları elde edebilmektedirler.

Bu kapsamda ÇHC, bölgeye özellikle doğal kaynaklar ağırlıklı olarak yatırımlar gerçekleştirmiş, giderek artan enerji ihtiyacını bölgedeki doğal kaynakların yardımı ile karşılama gayreti içerisine girmiştir.¹⁹³ Bu kapsamda 1997 yılında Çin Ulusal Petrol Şirketi, Kazakistan Atasu'daki Zanazhol, Kencyake ve Vucing petrol yatakları ile Kazakistan'ın batısındaki Uzen petrol yatağının işletme hakkını almıştır.¹⁹⁴ Ayrıca Nisan 2006'da yapımına başlanan ve Aralık 2009'da açılan ÇHC ile Kazakistan arasında Özbekistan üzerinden geçen 7.000 kilometre uzunluğundaki petrol boru hattı¹⁹⁵ ile ÇHC Orta Asya doğal kaynakları pastasından önemli bir pay almaktadır.

¹⁹³ Xing, **a.g.e.**, 155-156.

¹⁹⁴ Xing, **a.g.e.**, 156.

¹⁹⁵ Martin C. Spechler, "Russia and the Central Asian Economies: From Colonial Subordination to Normal Trade", **Russian Analytical Digest**, Bremen, Research Centre for East European Studies, No: 71, 2010, s.11.

Ç. İran

İran'da 1979 yılında gerçekleşen devrim hareketi sonrasında İran'ın dış politikasında kendi İslami değerlerini dünyaya yayma çabası daha ön plana çıkmıştır.¹⁹⁶ Bu kapsamda İran'ın, Orta Asya devletleri ile ilişkilerini kurarken de bu ideal çerçevesinde politikalar üretmesi beklenirken, İran'ın bölgeye yönelik girişimlerinde genellikle daha pragmatik kaygıların ön plana çıktığı görülmektedir.¹⁹⁷ Bu politikanın asıl nedeni İran'ın güvenlik ve ekonomik yöndeki endişeleri yani kendisine yönelik artan ABD baskıları karşısında bölgedeki en büyük destekçisi konumunda olan Rusya Federasyonu'nun desteğini kaybetme korkusudur.¹⁹⁸

Rusya Federasyonu, İran için nükleer teknoloji de dahil olmak üzere büyük bir teknoloji ve silah sağlayıcısı olduğundan¹⁹⁹, İran Orta Asya'da Rusya Federasyonu'nun çıkarları ile çakışacak şekilde bir politika izleyerek Rusya Federasyonu'nu kızdırma riskini almak istememektedir. Orta Asya'da kendi İslami değerlerini açık bir şekilde yayarak Rusya Federasyonu'nu kızdırmak, İran'ın alamayacağı bir risktir, çünkü Rusya Federasyonu'nun desteğini kaybetmesi durumunda İran'ın, ABD'nin (özellikle de nükleer enerji konusundaki) baskılarına dayanması çok zordur.

Bu kapsamda İran'ın asıl güvenlik endişeleri Orta Asya'dan değil İsrail ve ABD'den kaynaklanmaktadır.²⁰⁰ Özellikle de Afganistan başta olmak üzere bölgedeki ABD varlığı nedeniyle Rusya Federasyonu'na güvenlik açısından daha da bağlanan İran'ın Orta Asya politikası söz konusu güvenlik endişeleri

¹⁹⁶ Edmund Herzig, "Iran and Central Asia", **Central Asian Security, The New International Context**, der. Roy Allison ve Lena Jonson, Londra/Washington, D.C., Royal Institute of International Affairs/Brookings Institution Press, 2001, s.171.

¹⁹⁷ Herzig, **a.g.e.**, s.171.

¹⁹⁸ Brenda Shaffer, "Iran's Role in the South Caucasus and Caspian Region: Diverging Views of the US and Europe", **Iran and Its Neighbors: Diverging Views on a Strategic Region**, der.Eugene Whitlock, Berlin, German Institute for International and Security Affairs, 2003, s.18.

¹⁹⁹ Duygu Bazoğlu Sezer, "Russia and South-West Asia: a view from the region", **Russia and Asia The Emerging Security Agenda**, der. Gennady Chufirin, New York, Oxford University Press, 1999, s.221.

²⁰⁰ Samuel W.Lewis, "The Infernal Triangle: Iran, Israel, and the United States", **Iran and Its Neighbors: Diverging Views on a Strategic Region**, der.Eugene Whitlock, Berlin, German Institute for International and Security Affairs, 2003, s.9-11.

nedeniyle Sovyetler Birliği'nin yıkılması sonrasında genelde ekonomik çıkarlara dayanan bir politika olmuştur.²⁰¹

Büyük doğal kaynaklara sahip olmalarına rağmen doğrudan denize sınır olmayan ve kara devleti statüsünde olan Orta Asya devletleri açısından İran, söz konusu enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara ulaştırılmaları açısından coğrafi olarak ve hazır altyapı sunması açısından en uygun konumdaki devlettir.²⁰² Bu kapsamda doğal kaynakların taşınması açısından İran'a alternatif olarak Rusya Federasyonu, ÇHC ve Türkiye de olmasına rağmen bahse konu avantajlar nedeni ile Orta Asya devletlerinin açık denizlere ulaşabilmesi için en uygun yol İran üzerinden geçmektedir.

Söz konusu coğrafi avantajı nedeniyle İran, Orta Asya kaynaklarını dünya pazarlarına bağlayan enerji ulaşım ağları oluşturmuştur. Bu ulaşım ağları içerisinde 1996 yılında tamamlanan 300 km. uzunluğunda İran/Mashad-Türkmenistan/Tejen demiryolu, 1997 yılında açılan 200 km. uzunluğunda İran/Kord, Kuy-Türkmenistan/Korpedzhe doğalgaz boru hattı²⁰³ ve 2009 yılında açılan Türkmenistan-İran doğalgaz boru hattı²⁰⁴ bulunmaktadır. Ayrıca İran'ın ortak sınıra sahip olduğu tek Orta Asya devleti olan Türkmenistan ile çok sayıda yeni sınır kapısı açılmış, Hazar Denizi'nde İran, Kazakistan ve Türkmenistan limanlarını bağlayan yeni ticaret yolları açılmış ve İran ile Orta Asya devletlerini birleştiren hava koridorları tahsis edilmiştir.²⁰⁵ Uzun süre Rusya Federasyonu'nun hakimiyetinde olan Orta Asya bölgesi doğalgaz ihraç oranları, son yapılan doğalgaz boru hatları sonrasında 2012 yılı verilerine göre Rusya, İran ve ÇHC'ne yönelik 30:30:40 oranlarına kadar varmıştır.²⁰⁶

Ancak İran'ın ekonomisi bir pazar ekonomisi olmaktan çok doğal kaynaklara dayalı ve ambargolarla zayıflamış bir ekonomi olduğundan Orta

²⁰¹ Herzig, **a.g.e.**, s.178.

²⁰² Herzig, **a.g.e.**, s.179.

²⁰³ Herzig, **a.g.e.**, s.179-180.

²⁰⁴ Roman Mogilevskii, "Trends and Patterns in Foreign Trade of Central Asian Countries", Bışkek, **University of Central Asia Institute of Public Policy and Administration**, Working Paper No: 1, 2012, s.

²⁰⁵ Herzig, **a.g.e.**, s.179.

²⁰⁶ Mogilevskii, **a.g.m.**, s.24.

Asya devletlerinin ihtiyaç duyduğu ekonomik desteği sağlayamamaktadır. Bu nedenle İnan ile Orta Asya devletleri arasındaki ekonomik iliğkilerde doğal kaynakların uluslararası pazarlara ulağtırılması haricinde bėyėk bir geliğme sağlanamamaktadır.

GCPRIS

SONUÇ

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından hemen sonra Türk politikacıları, Türkiye'nin Orta Asya devletleri ile olan bağlarının neredeyse kesin bir şekilde güçlü bir ittifakla sonuçlanacağı ve Türkiye'nin Orta Asya'da dominant güç olacağını yönünde bir beklenti içerisine girmişlerdi. Bu beklentilerin bu kadar abartılmasının sebebi yıllarca Türk toplumunun özellikle Batı ile yaşadığı hayal kırıklıkları ile beslenen pan-Türkizm ve pan-İslamizm gibi akımların ittifak kurma sürecinde ön plana çıkmasıydı. Her ne kadar bu tür aşırı söylemler bir süre sonra bırakılsa ve ittifak kurma çabalarında daha pragmatik faktörler öne sürülmeye çalışılsa da ilişkilerdeki tahribatın onarılması çok zordu.

Bu kapsamda 1992 yılında gerçekleştirilen ilk Türk Zirvesi'nde her ne kadar Türk liderler ilişkileri daha materyal çıkarılara dayandıracak şekilde geliştirme yolunda adımlar atmaya çalışsalar da ideolojik akımlar ön plana çıkmış, Sovyetler Birliği döneminde bölgede yaşanan gelişmeler yeterince iyi analiz edilememişti. Politikacılar ortak değerlere gereğinden fazla vurgu yapmışlar, Sovyetler Birliği öncesindeki Türk tarihi nostalji seviyesinde abartılmıştı. Halbuki Orta Asya devletleri daha yeni komünist ve baskıcı bir rejimin bölgede uyguladığı, bölgenin yapısının değiştirilmesine odaklanan politikalarından çıkmış, eski Türk bilincinin azaldığı, baskılar sonucunda kökten ve radikal bir hale dönüşerek bölgedeki hükümetleri tedirgin edici şekilde Şer'i devlet kurma amaçları taşıyan dini motifli terör örgütlerinin ortaya çıktığı bir dönemde bu gerçekler yeterince iyi algılanamamıştı.

Türkler, Orta Asya'daki Türk ve Müslüman devletler ile ittifak kurmanın doğal bir süreç olduğunu, bu devletlerde yaşayan Türkçe konuşan halkların kendilerini örnek alacağını ve bu sayede bölgede en fazla etkisi olan dış aktör olacakları gibi beklentilere kapılmışlardı. Ancak ilişkilerin başında yaşanan heyecan geçtiğinde bölgedeki terör örgütlerinin yarattığı güvenlik endişeleri ile birlikte, Sovyet politikaları gereği kendilerine yetecek seviyede sanayileşememiş Orta Asya devletlerinin ihtiyaçlarını karşılamak için

Türkiye'nin kaynakları da yetersiz kalmıştı. Yani hem ideolojinin yanlısı hem de kaynak yetersizliği nedeniyle Türkiye bölgede oynaması gerektiğini düşündüğü büyük ağabey rolünü oynayabilecek güçte de değildi.

Ayrıca Orta Asya devletlerinin henüz yeni kurtuldukları ya da halen kurtulmaya çalıştıkları Ruslar gibi bir büyük ağabeyleri varken hemen sonrasında Türklerin kendilerine büyük ağabeylik yapmasını istememeleri de doğal bir gelişmeydi. Bu bağlamda küresel ve bölgesel diğer aktörlerin de bölgeye olan ilgileri ve bu aktörlerin bir kısmının ekonomik, bir kısmının coğrafi, bir kısmının da askeri güçleri nedeniyle Türkiye'ye göre bölge ülkeleri ile ilişkilerini daha fazla geliştirebilme şansına sahip olmaları da beklentilerin gerçekleşmemesinde bir diğer faktör olarak göze çarpmaktadır.

Tüm bunlara rağmen Türkiye ile Orta Asya ülkeleri arasındaki ilişkiler ideolojik boyuttaki büyük beklentilere karşılık verecek kadar olmasa da 2000'ler sonrasında özellikle ekonomi alanında önemli ölçüde gelişmeye başlamıştır ve bu gelişmede 90lı yıllarda uygulanmaya başlanan politikaların önemli ölçüde katkısı bulunmaktadır. Söz konusu ekonomik gelişmeler Türkiye ile Orta Asya devletleri arasındaki ihracat ve ithalat değerlerinin gösterildiği Tablo-3 ve Tablo-4'ün incelenmesi ile daha iyi anlaşılabilir.

Tablo 3. Türkiye'nin Orta Asya Devletleri ile İhracat Verileri²⁰⁷

	1996	2001	2003	2006	2009	2012	Yüzde Artış 2001-2012
Kazakistan	164.044	119.795	233.994	696.823	633.417	1.068.815	%892
Türkmenistan	65.657	105.278	170.347	281.325	945.655	1.480.135	%1.406
Özbekistan	230.492	89.725	138.422	175.995	279.964	449.880	%501
Tacikistan	4.444	15.553	29.478	71.787	126.364	234.947	%1.511
Kırgızistan	47.100	17.350	40.862	132.172	140.002	257.477	%1.484
Orta Asya Toplam	511.737	347.701	613.104	1.358.102	2.125.403	3.491.254	%1.004
Diğer Ülkeler	22.710.732	30.984.514	46.637.730	84.174.568	100.015.201	148.975.821	%481
Genel Toplam	23.224.465	31.334.216	47.252.836	85.534.676	102.142.613	152.469.087	%487

²⁰⁷ Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yayınlanan "Ülkelere Göre İhracat Verileri Tablosu" kullanılarak tablo oluşturulmuştur. Değerler bin dolar olarak okunmalıdır. http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=12. Erişim Tarihi: 25.05.2013.

Tablo 4. Türkiye'nin Orta Asya Devletleri ile İthalat Verileri²⁰⁸

	1996	2001	2003	2006	2009	2012	Yüzde Artış 2001-2012
Kazakistan	100.595	90.343	266.638	993.728	959.455	2.056.086	%2.276
Türkmenistan	100.314	71.739	123.682	189.924	327.559	303.507	%423
Özbekistan	58.054	36.045	99.462	415.841	413.079	813.287	%2.256
Tacikistan	2.786	13.662	56.999	118.395	107.267	345.178	%2.527
Kırgızistan	5.879	6.307	10.906	27.455	31.446	45.226	%717
Orta Asya Toplam	267.628	218.096	557.687	1.745.343	1.838.806	3.563.284	%1.634
Diğer Ülkeler	43.357.018	41.178.986	68.780.002	137.828.825	139.087.606	232.979.749	%566
Genel Toplam	43.626.642	41.399.083	69.339.692	139.576.174	140.928.421	236.545.045	%571

Tablo-3 ve Tablo-4'ün incelenmesi sonucunda Türkiye'nin Orta Asya devletleri ile ticaret hacminin özellikle 2000li yıllardan sonra ciddi bir artış gösterdiği görülmektedir. Bu kapsamda ihracat değerleri karşılaştırıldığında 2000 sonrasında Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri ile ihracat hacminin %1.004, diğer tüm ülkelerle ihracat hacminin ise ancak %481 kadar arttığı anlaşılmaktadır.

İthalat değerleri karşılaştırıldığında ise yine 2000 sonrasında Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri ile ithalat hacminin %1.634 artarken, diğer tüm ülkeler ile ancak %566 arttığı görülmektedir. Bu kapsamda her ne kadar Türkiye'de özellikle 2001 yılında yaşanan ekonomik krizin etkileri Orta Asya ülkeleri ile ticari ilişkilerde de hissedilse de, özellikle 2000li yılların ortalarından sonra kriz öncesi döneme göre ticaret hacminde ciddi artışlar yaşanmıştır. Bu nedenle Türkiye'nin Orta Asya devletleri ile olan ekonomik ilişkilerinin önemli oranda geliştiği söylenebilir.

Ancak tüm bu ekonomik gelişmelere rağmen politik ve güvenlik alanında yaşanan sıkıntılar nedeniyle bu ekonomik değerler çok daha yüksek olabilecekken ancak bu seviyede kalmıştır. Buna rağmen özellikle inşaat alanı olmak üzere Türk şirketlerinin bölgeye yönelik yatırımlarının artması,

²⁰⁸ Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yayınlanan "Ülkelere Göre İthalat Verileri Tablosu" kullanılarak tablo oluşturulmuştur. Değerler bin dolar olarak okunmalıdır. http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=12. Erişim Tarihi: 25.05.2013.

önümüzdeki dönemde özellikle politik alandaki ilişkilerin gelişmesine de katkı sağlayabilir.

Sonuç olarak Türkiye'nin Orta Asya devletleri ile olan bağlarının, bölge ülkeleri ile olan ilişkilerde daha fazla fayda sağlayabilmesi için bu bağların sağlayacağı dinamizme odaklanılarak bölge ülkelerinin ve Türkiye'nin ortak çıkarları kapsamında tayin edilecek politikalar geliştirilmesi ve bu politikaların uygulanması için gerekli olan siyasi irade ile ekonomik ve askeri gücün sağlanabilmesi gerekmektedir. Ayrıca bölgede etkili olan diğer devletler ile geliştirilecek ilişkiler Orta Asya devletleri ile olan ilişkilerin geliştirilmesine de olumlu katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

1. KİTAP

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali, "The Ultrationalist Right", **Turkey in Transition: New Perspectives**, der. Irvin C. Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak, New York, Oxford University Press, 1987.

AKÇALI, Pınar, "Bağımsızlıktan Günümüze Türkiye-Tacikistan İlişkileri", **Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989-2006 (Avrasya Üçlemesi II)**, der. Mustafa Aydın, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2007.

ANDİCAN, A.Ahat, **Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi**, İstanbul, Emre Yayınları, 2003.

ARIDICI, Nuray, BAŞARAN, Sertuğ, KADİRİ, Meryem, "Orta Asya Ekonomisi", **Orta Doğu, Orta Asya ve Kesişen Yollar**, der. Gamze Güngörmüş Kona, İstanbul, IQ Kültür ve Sanat Yayımcılık, 2003.

ARVASI, Ömer ve ÖZSALGIR, Berk, "Orta Asya'nın 1991'den İtibaren Geçirdiği Siyasi Değişim", **Orta Doğu, Orta Asya ve Kesişen Yollar**, der. Gamze Güngörmüş Kona, İstanbul, IQ Kültür ve Sanat Yayımcılık, 2003.

ARVASI, Ömer ve ÖZSALGIR, Berk, "Politika", **Orta Doğu, Orta Asya ve Kesişen Yollar**, der. Gamze Güngörmüş Kona, İstanbul, IQ Kültür ve Sanat Yayımcılık, 2003.

AYGÜL, Arda; BİÇEL, Çağla; ŞENNUR ÖZDEMİR Banu, "Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Sonra Orta Asya'da Güvenlik Alanında Oluşan Değişimler", **Orta Doğu, Orta Asya ve Kesişen Yollar**, der. Gamze Güngörmüş Kona, İstanbul, IQ Kültür ve Sanat Yayımcılık, 2003.

BARANOVSKY, Vladimir, "Russia and Asia: Challenges and Opportunities for National and International Security", **Russia and Asia The Emerging Security Agenda**, der. Gennady Chufirin, New York, Oxford University Press, 1999.

BAZOĞLU SEZER, Duygu, "Russia and South-West Asia: a view from the region", **Russia and Asia The Emerging Security Agenda**, der. Gennady Chufirin, New York, Oxford University Press, 1999.

BİRER, İsmail, DOKUZLAR, Bircan, "Türkiye-Türkmenistan İlişkileri", **Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989-2006 (Avrasya Üçlemesi II)**, der. Mustafa Aydın, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2007.

- BLANK, Stephen, **The Sorcerer as Apprentice: Stalin as Commissar of Nationalities 1917-1924**, Westport, CT, Greenwood Press, 1994.
- BURY, G.Wyman, **Pan-Islam**, Londra, MacMillan and Co., 1919.
- ÇEÇEN, Anıl, **Türk Devletleri**, İstanbul, İnkılap Kitapevi, 1986.
- DEVLET, Nadir, "Türkiye'nin Avrasya'ya Yönelik Kültür Politikaları", **Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989-2006 (Avrasya Üçlemesi II)**, der.Mustafa Aydın, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2007.
- DEVİRAN, Yusuf, **Haber Söylem İdeoloji**, İstanbul, Başlık Yayın Grubu, 2010.
- ERDOĞAN, Bilgin, "ABD'nin Orta Asya Siyaseti", **Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri**, der.Mim Kemal ÖKE, İstanbul, Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd.Şti., 1999.
- ERKAN, Halil ve USTA, Nurhak, "Toplumsal Yapı ve Kültür", **Orta Doğu, Orta Asya ve Kesişen Yollar**, der. Gamze Güngörmüş Kona, İstanbul, IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık, 2003.
- EROL, Mehmet Seyfettin, "Bağımsızlıktan Günümüze Türkiye-Kırgızistan İlişkileri", **Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989-2006 (Avrasya Üçlemesi II)**, der.Mustafa Aydın, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2007.
- GÜNGÖRMÜŞ KONA, Gamze, **Türkiye-Orta Asya İşbirliği Stratejileri ve Gelecek Senaryoları**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2002.
- GÜVENÇ, Bozkurt, **Türk Kimliği**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.
- HAGHAYEGHÍ, Mehrdad, **Islam and Politics in Central Asia**, New York, St. Martin's Press, 1996.
- HALMAN, Talat Sait, **Rapture and Revolution: Essays on Turkish Literature**, New York, NY, Syracuse University Press, 2007.
- HERZİG, Edmund, "Iran and Central Asia", **Central Asian Security, The New International Context**, der. Roy Allison ve Lena Jonson, Londra/Washington, D.C., Royal Institute of International Affairs/Brookings Institution Press, 2001.
- JONSON, Lena, "Russia and Central Asia", **Central Asian Security, The New International Context**, der. Roy Allison ve Lena Jonson, Londra/Washington, D.C., Royal Institute of International Affairs/Brookings Institution Press, 2001.
- KURU, Ahmet T., "Uluslararası Ortam ve Bölgesel Entegrasyon Teorileri Işığında Türk Birliği Meselesi", **Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk**

Cumhuriyetleri, der.Mim Kemal ÖKE, İstanbul, Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd.Şti., 1999.

LANDAU, Jacob M., **Pan Turkism: From Irredentism to Cooperation**, Bloomington, IN, Indiana University Press, 2'nci baskı, 1995.

LEWIS, Samuel W., "The Infernal Triangle: Iran, Israel, and the United States", **Iran and Its Neighbors: Diverging Views on a Strategic Region**, der.Eugene Whitlock, Berlin, German Institute for International and Security Affairs, 2003.

MALASHENKO Alexei, "Islam in Central Asia", **Central Asian Security, The New International Context**, der. Roy Allison ve Lena Jonson, Londra/Washington, D.C., Royal Institute of International Affairs/Brookings Institution Press, 2001.

MALIA, Martin, **The Soviet Tragedy, A History of Socialism in Russia, 1917-1991**, New York, The Free Press, 1994.

MORGENHAU, Hans J., **Politics Among Nations The Struggle for Power and Peace Brief Edition**, revised by Kenneth W.Thompson, W.David Clinton, New York, McGraw-Hill, 1993.

MORGENTHAU, Hans, **Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace**, New York, NY, Alfred A.Knopf Inc., 5'inci baskı, 1973.

MURRAY, Craig, **Semerkant'ta Ölüm**, çev. İlhami Gümüş, İstanbul, İlimyurdu Yayıncılık, 2010.

NUNN Sam, RUBİN Barnett R. and LUBİN Nancy, **Calming the Ferghana Valley: Development and Dialogue in the Heart of the Central Asia**, Center for Preventive Action's Preventive Action Reports Volume 4, New York, The Century Foundation Press, 1999.

OLCOTT, Martha Brill, "Central Asia, Russia and the West", **Russia and Asia The Emerging Security Agenda**, der. Gennady Chufirin, New York, Oxford University Press, 1999.

RASHID, Ahmed, **Jihad: The Rise of Militant Islam in Central Asia**, New Haven & Londra, Yale University Press, 2002.

ROY, Olivier, **The New Central Asia: The Creation of Nations**, New York, New York University Press, 2000.

SHAFFER, Brenda, "Iran's Role in the South Caucasus and Caspian Region: Diverging Views of the US and Europe", **Iran and Its Neighbors: Diverging Views on a Strategic Region**, der.Eugene Whitlock, Berlin, German Institute for International and Security Affairs, 2003.

- SUNGUR, Nesrin, "Bağımsızlığın İlk Yılları (Azerbaycan Kazakistan Kırgızistan Özbekistan Türkmenistan)", **Yeniden Yapılanma Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Geçiş Dönemi Sorunları**, der. Büşra Ersanlı Behar, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı, 1994.
- SÜRÜCÜ, Cengiz, "Türkiye-Özbekistan İlişkilerinin Üç Devresi", **Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989-2006 (Avrasya Üçlemesi II)**, der. Mustafa Aydın, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2007.
- VAN DİJK, Teun, "Söylem ve İdeoloji Çokalanlı Bir Yaklaşım", **Söylem ve İdeoloji Mitoloji, Din, İdeoloji**, der. Barış Çoban, Zeynep Özarslan, İstanbul, Su Yayınları, 2003.
- WALT, Stephen M., **The Origins of Alliances**, Ithaca & Londra, Cornell University Press, 1987.
- WINROW, Gareth M., "Turkey and Central Asia", **Central Asian Security, The New International Context**, der. Roy Allison ve Lena Jonson, Londra, Royal Institute of International Affairs, Washington, D.C., Brookings Institution Press, 2001.
- WINROW, Gareth M., **Turkey in Post-Soviet Central Asia**, Londra, The Royal Institute of International Affairs, 1995.
- XİNG, Guangcheng, "China and Central Asia", **Central Asian Security, The New International Context**, der. Roy Allison ve Lena Jonson, Londra/Washington, D.C., Royal Institute of International Affairs/Brookings Institution Press, 2001.
- YAZICI, Bahattin, **Sıcak Nokta: Orta Asya, Orta Asya'da Yeniden Yapılanma ve Terör**, İstanbul, Ozan Yayımcılık Ltd., 2003.

2. MAKALE

- GÜNGÖRMÜŞ KONA Gamze, "Social, Political and Economic Problems Central Asian Republics Face and The Role of Turkey in the Central Asian Region", **Foundation for Middle East and Balkan Research-Eurasian Studies**, s.175-215, İstanbul, 2006-6.
- MACFARLANE, S.Neil, "The 'R' in BRICs: Is Russia an Emerging Power?", **International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)**, Sayı:82, No:1, Perspectives on Emerging Would-Be Great Powers, s.41-57, Ocak 2006.

MOĞİLEVSKİİ, Roman “Trends and Patterns in Foreign Trade of Central Asian Countries”, Bişkek, **University of Central Asia Institute of Public Policy and Administration**, Working Paper No: 1, 2012.

ORTAYLI İlber, “Reports And Considerations of Ismail Bey Gasprinskii in Tercüman on Central Asia”, **Cahiers du Monde Russe et Soviétique**, Cilt 32, Sayı 1, s.43-46, Ocak-Mart 1991.

SPECHLER, Martin C., “Russia and the Central Asian Economies: From Colonial Subordination to Normal Trade”, **Russian Analytical Digest**, Bremen, Research Centre for East European Studies, No: 71, 2010, s.11.

WALT, Stephen M. “Alliance Formation and the Balance of World Power”, **International Security**, Cilt:9, No:4, İlkbahar 1985.

3. ELEKTRONİK KAYNAKLAR

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>

<http://bishkek.emb.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=122077>

<http://turkmenistanembassy.org/president-of-turkmenistan/>

http://www.globalsecurity.org/jhtml/jframe.html#http://www.globalsecurity.org/military/world/afghanistan/images/major_ethnic_groups_central_asia.jpg

http://www.globalsecurity.org/jhtml/jframe.html#http://www.globalsecurity.org/military/world/afghanistan/images/muslim_ethnic_group_asia.jpg

<http://www.hgk.msb.gov.tr/cografiurunkatalogu/tematik/sayfa19.asp>

<http://www.mfa.gov.tr/ozbekistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa>

http://www.president.kg/kg/prezident/omur_bajany/

<http://uzbekistan.usembassy.gov/pr012502.html>.

<http://www.stripes.com/news/us-seeking-extension-of-manas-air-base-lease-1.204094>.

<http://www.stripes.com/news/us-seeking-extension-of-manas-air-base-lease-1.204094>.

<http://www.guardian.co.uk/world/2005/aug/01/usa.nickpatonwalsh>.

<http://www.guardian.co.uk/world/2005/aug/01/usa.nickpatonwalsh>.

http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=12.

4. DİĞER

“Osmanlı Devleti”, **Britannica Ansiklopedisi**.

GCCRIS

ÖZET

ACAR, Özgür. Sovyetler Birliği'nin 1991 Yılında Dağılması Sonrasında Türkiye'nin Orta Asya'daki Beklentileri ve Bu Beklentilerin Karşılanamama Sebepleri, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2013.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Türkiye'nin bağımsızlığını yeni kazanmış olan Orta Asya devletlerinden beklentilerinin örnek olay incelemesi yöntemi ile ele alındığı bu çalışmada; "Türkiye'nin, Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasından sonra Orta Asya'da bağımsızlıklarını ilan eden devletlerinden beklentileri nelerdi?, bu beklentiler neden oluşmuştu?, bu beklentiler ne oranda karşılanabildi?" sorularının cevapları araştırılmıştır.

Çalışmada Türkiye ile Orta Asya devletleri arasındaki tarihsel bağlar ile "pan-Türkizm" ve "pan-İslamizm" gibi ideolojilerin Türkiye'nin bölge ülkelerine yönelik büyük beklentilerini beslediği, ancak Orta Asya devletlerindeki Sovyet mirası, radikal terörizmden kaynaklanan güvenlik ihtiyaçları ve dış güçlerin bölgeye olan ilgilerinin Türkiye'nin bölgeye yönelik beklentilerini önemli oranda kısıtladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler

1. Orta Asya
2. Pan-Türkizm
3. Pan-İslamizm
4. İdeoloji
5. Sovyet mirası
6. Radikal terörizm

ABSTRACT

ACAR, Özgür. Turkey's Expectations in Central Asia After the Dissolution of Soviet Union in 1991 and the Reasons for Failure of These Expectations, Master's Thesis, Ankara, 2013.

During this study, in which Turkey's expectations from the Central Asian states, which gained their independence after the fall of Soviet Union in 1991, are examined via case study method, answers to the questions of "What were the expectations of Turkey from the Central Asian states, which gained their independence after the fall of Soviet Union?, why did these expectations form?, in what degree these expectations were fulfilled?" are searched.

It is concluded that historical ties along with ideologies such as "pan-Turkism" and "pan-Islamism" nourished the expectations of Turkey from the Central Asian states, while on the other hand Soviet legacy at the Central Asian states, Central Asian states' security needs stemming from radical terrorism and the interests of the external powers to the region seriously restricted Turkish expectations.

Key Words

1. Central Asia
2. Pan-Turkism
3. Pan-Islamism
4. Ideology
5. Soviet legacy
6. Radical terrorism